

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Ústav sociálních studií

Adaptace dětí na prostředí ústavní výchovy z pohledu vychovatele

Bakalářská práce

Autor: Vendula Žihlová
Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Sociální pedagogika se zaměřením na výchovnou práci v
etopedických zařízeních
Vedoucí: Mgr. Adéla Marešová
Oponent: Mgr. Alena Knotková

Zadání bakalářské práce

Autor:	Vendula Žihlová
Studium:	P21P0166
Studijní program:	B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Sociální pedagogika se zaměřením na výchovnou práci v etopedických zařízeních
Název bakalářské práce:	Adaptace dětí na prostředí ústavní výchovy z pohledu vychovatele
Název bakalářské práce AJ:	Adaptation of children to the environment of institutional education from the perspective of the educator

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se zabývá tématem adaptace dětí na prostředí ústavní výchovy z pohledu vychovatele. Teoretická část vymezuje problematiku ústavní péče, přičemž zvláštní pozornost je věnována charakteristice dětských domovů. Následně jsou definována specifika dětí, které jsou do zařízení ústavní péče umístěny. Teoretická část rovněž popisuje roli vychovatele jako aktivního činitele v procesu adaptace dítěte. Dále je řešen proces adaptace jedince na život v ústavní výchově. Empirická část práce je zaměřena na kvalitativně orientované průzkumné šetření, které je realizováno pomocí techniky polostrukturovaného rozhovoru s vychovateli. Cílem empirického šetření je zjistit, jak vychovatelé pomáhají dětem s adaptací na prostředí ústavní výchovy a jaké prostředky k tomu využívají.

HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace. Vyd. 2. Praha: Portál, 2005. ISBN 978-80-7367-485-4.

JEDLIČKA, R., KLÍMA, P., KOŤA, J., NĚMEC, J., PILAŘ, J. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis. 2004. ISBN 80-7312-038-0.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. Vyd. 3. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-797-7.

Zadávací pracoviště: Ústav sociálních studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Adéla Marešová

Oponent: Mgr. Alena Knotková

Datum zadání závěrečné práce: 28.2.2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci *Adaptace dětí na prostředí ústavní výchovy z pohledu vychovatele* vypracovala pod vedením vedoucí práce Mgr. Adély Marešové samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 1. 5. 2024

Vendula Žihlová

Poděkování

Za odborné vedení bakalářské práce a cenné rady, připomínky a pomoc při tvorbě bych ráda vyjádřila upřímné poděkování Mgr. Adéle Marešové. Velmi si vážím jejího pedagogického vedení a laskavého přístupu. Dále bych ráda poděkovala respondentům v dětských domovech v Královéhradeckém kraji, kteří se aktivně zapojili do výzkumného šetření této práce. Díky jejich ochotě a spolupráci jsem mohla získat cenné poznatky a data, která tvoří klíčovou součást mé bakalářské práce.

Anotace

ŽIHLOVÁ, Vendula. *Adaptace dětí na prostředí ústavní výchovy z pohledu vychovatele*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta univerzity Hradec Králové, 2024. 56 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce se zabývá tématem adaptace dětí na prostředí ústavní výchovy z pohledu vychovatele. Teoretická část vymezuje problematiku ústavní péče, přičemž zvláštní pozornost je věnována charakteristice dětských domovů. Následně jsou definována specifika dětí, které jsou do zařízení ústavní péče umístěny. Teoretická část rovněž popisuje roli vychovatele jako aktivního činitele v procesu adaptace dítěte. Dále je řešen proces adaptace jedince na život v ústavní výchově. Empirická část práce je zaměřena na kvalitativně orientované průzkumné šetření, které je realizováno pomocí techniky polostrukturovaného rozhovoru s vychovateli. Cílem empirického šetření je zjistit, jak probíhá adaptační proces dětí v dětských domovech na Královéhradecku z perspektivy vychovatele. Výzkum ukázal, že adaptační proces je individuální a závisí na řadě faktorů, jako jsou předchozí zkušenosti dítěte, jeho věk, temperament a sebeúcta. Důležitou roli hrají i organizační podmínky v dětském domově, dostupnost terapeutické podpory a kontakt s rodinou. Vychovatelé zdůrazňují důležitost empatického přístupu k dětem a naslouchání jejich potřebám. Výzkum dále identifikoval rizika maladaptace, jako jsou poruchy spánku, uzavření se do sebe, porušování pravidel a nízká motivace ke vzdělání. V poslední části výzkum ukázal, že kontakt s rodinou, v některých případech může být přínosem, v jiných naopak spíše škodí.

Klíčová slova

Ústavní péče, ústavní výchova, ústavní zařízení, adaptace, dětský domov, vychovatel.

Annotation

ŽIHLOVÁ, Vendula. *Adaptation of children to the environment of institutional education from the perspective of the educator*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2024. 56 pp. Bachelor Thesis.

The bachelor thesis deals with the topic of children's adaptation to the environment of institutional education from the perspective of the educator. The theoretical part defines the issue of institutional care with special attention to the characteristics of children's homes. Subsequently, the specifics of children who are placed in residential care facilities are defined. The theoretical part also describes the role of the educator as an active factor in the process of adaptation of the child. Furthermore, the process of adaptation of an individual to life in institutional care is discussed. The empirical part of the thesis is focused on a qualitatively oriented exploratory investigation, which is carried out using the technique of semi-structured interview with educators. The aim of the empirical investigation is to find out how educators help children to adapt to the environment of institutional education and what means they use to do so. The research showed that the adaptation process is individual and depends on a number of factors such as the child's previous experiences, age, temperament and self-esteem. The organisational conditions in the children's home, the availability of therapeutic support and contact with the family also play an important role. Educators stress the importance of an empathetic approach to children and listening to their needs. The research also identified risks of maladjustment, such as sleep disorders, withdrawing into oneself, breaking rules and lack of motivation for education. In the last part, the research showed that contact with the family, in some cases, can be beneficial, while in others it is rather detrimental.

Key words

Institutional care, institutional education, institutional facilities, adaptation, children's home, educator.

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářská práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2022 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK.)

Datum:

Podpis studenta:

Obsah

Úvod	10
1 Ústavní výchova se zaměřením na dětský domov	12
1.1 Historie ústavní výchovy	14
1.2 Druhy ústavních zařízení	15
1.3 Dětský domov	18
2 Vychovatel jako řídicí činitel edukačního procesu v dětském domově	22
3 Adaptace na prostředí dětského domova	26
3.1 Fáze a cíl adaptace	27
3.2 Faktory ovlivňující adaptaci	29
3.3 Maladaptace na prostředí dětského domova	30
4 Výzkumné šetření adaptace dětí na prostředí ústavní výchovy z pohledu vychovatele	33
4.1 Výzkumný problém a cíl výzkumu	33
4.2 Volba výzkumné strategie a výzkumné techniky	33
4.3 Výzkumné otázky	34
4.4 Výzkumný vzorek	36
4.5 Sběr dat	37
4.6 Analýza a interpretace získaných dat	37
4.7 Shrnutí výsledků výzkumného šetření	49
Závěr	51
Seznam použitých zdrojů	53
Seznam obrázků/grafů	56

Úvod

Ústavní výchova představuje jednu z metod péče o děti, které postrádají podporu vlastní rodiny. Pro tyto děti je typický náročný proces aklimatizace na nové prostředí a na osoby, které budou nahrazovat jejich rodiče. Pochopení tohoto procesu a role vychovatele v něm je nezbytné pro zkvalitnění péče o tyto děti. Bakalářská práce se zaměřuje na problematiku adaptace dětí na prostředí dětských domovů z pohledu vychovatele. Jejím hlavním cílem je zjistit, jak probíhá adaptační proces dětí v dětských domovech na Královéhradecku z pohledu vychovatele. Práce se zaměřuje na pochopení adaptačního procesu dětí v dětském domově z pohledu vychovatelů a na to, jakými způsoby vychovatelům napomoci v efektivní adaptaci dítěte. Hlavní výzkumnou otázkou je zjistit jakým způsobem probíhá adaptace dětí na prostředí dětského domova z pohledu vychovatele.

Volba tématu úzce souvisí s mým studijním oborem Sociální pedagogika se zaměřením na výchovnou práci v etopedických zařízeních. V rámci studia jsem získala hluboké znalosti a dovednosti v oblasti práce s dětmi a mladistvými se specifickými potřebami, včetně problematiky adaptace na nové prostředí.

Problematika dětských domovů představuje klíčovou oblast péče o ohrožené děti a mladistvé, v rámci českých výzkumů jí není věnována dostatečná pozornost. To vnímám jako neadekvátní vzhledem k důležitosti problematiky a k naléhavé potřebě hlubšího pochopení specifických aspektů adaptačního procesu v tomto prostředí.

V první kapitole se práce věnuje komplexnímu rozboru problematiky ústavní výchovy s důrazem na dětské domovy. Zabývá se historií péče o ohrožené děti, typy ústavní výchovy, specifickými rysy klientů dětských domovů, legitimním rámcem a výzvami, kterým tato oblast čelí.

Druhá kapitola se zaměřuje na roli vychovatele v kontextu dětského domova. Prozkoumává úkoly, kompetence a nezbytné osobnostní vlastnosti vychovatele, které mu umožňují efektivně pracovat s dětmi v tomto specifickém prostředí. Tato obsáhlá kapitola je věnována právě vychovateli, jelikož hraje nezastupitelnou roli v adaptačním procesu a může proces velmi ovlivnit.

Třetí kapitola se hlouběji zabývá problematikou adaptace na prostředí dětského domova. Prezentuje fáze a cíle adaptačního procesu, čímž umožňuje hlubší pochopení jeho průběhu. Dále se zaměřuje na faktory, které adaptaci ovlivňují, zdůrazňuje

individuální charakter adaptačního procesu a jeho závislosti na mnoha proměnných. V neposlední řadě se věnuje roli vychovatele v adaptačním procesu.

Závěrečná kapitola se věnuje definici a projevům maladaptace. Zmiňuje také důsledky maladaptace na život dětí i společnosti. Pozornost je věnována důsledkům psychické deprivace v dospělosti a typům duševního strádání u dětí v ústavní péči.

V rámci kvalitativně orientované části výzkumného šetření jsou uskutečněny individuální rozhovory s vychovateli dětského domova.

Pátá kapitola bakalářské práce představuje výzkumné šetření. Kvalitativní výzkum je uskutečněn formou individuálních rozhovorů s vychovateli z dětského domova. Cílem výzkumu je zjistit, jak probíhá adaptační proces dětí v dětském domově z pohledu vychovatele.

Výsledky výzkumného šetření mohou sloužit ke zlepšení podmínek v dětských domovech, například k vývoji vzdělávacích programů pro vychovatele dětských domovů, k podpoře individuálního přístupu k nově příchozím dětem. Výsledky výzkumu mohou také přispět ke zvýšení povědomí o problematice dětí v dětských domovech a k odbourání stigmatizace.

1 Ústavní výchova se zaměřením na dětský domov

Tato kapitola se hlouběji zabývá problematikou ústavní výchovy v České republice. Zkoumá typy, počet a kapacity ústavních zařízení, jejich legislativní ukotvení a účel. Zohledňuje také fakt, že ústavní péče by měla být až tou nejzazší možností, a i v těch nejlepších zařízeních je obtížné nahradit lásku a podporu funkční rodiny. Následující kapitoly se zabývají historií ústavní výchovy v České republice. Detailněji se zaměří na různé typy ústavních zařízení dle ministerstev, pod které spadají. Dále se podrobněji zabývá problematikou dětských domovů, včetně specifik jejich klientů.

V České republice existuje poměrně rozsáhlá síť zařízení pro ústavní a ochrannou výchovu, která zahrnuje 202 zařízení s kapacitou 7338 lůžkových míst. Největší podíl na tomto počtu tvoří dětské domovy, kterých je v České republice 137 s kapacitou 4897 lůžek. Počet dětských domovů a ubytovaných dětí se liší v závislosti na regionu. Nejvíce dětských domovů tj. 17 se nachází v Ústeckém kraji, kde je zároveň umístěn i nejvyšší počet dětí, tj. 704. Naproti tomu v Královéhradeckém kraji, kde je provedeno výzkumné šetření této práce, je pouze 7 dětských domovů s kapacitou 241 lůžek (statis.msmt.cz, online, 2023/2024).

V některých případech se rodina ocitá v situaci, kdy není schopna adekvátně pečovat o své dítě. Důvody mohou být různé, ať už se jedná o sociální problémy, zanedbávání, týrání či jiné nepříznivé okolnosti. V takovýchto situacích, kdy není možné zvolit osvojení ani pěstounskou péči, je nezbytné zajistit dítěti alternativní výchovné prostředí, které mu zajistí stabilitu, péči a podporu v jeho dalším vývoji (Průcha, Walterová, Mareš, 2014).

Zařízení pro ústavní výchovu má povinnost poskytnout rodičům dítěte na jejich žádost veškeré informace o jeho stavu, vývoji a péči. Rodiče se taktéž mohou vyjadřovat k důležitým otázkám týkajících se života jejich dítěte, jako je vzdělávání či závažné lékařské zákroky. Dále mají rodiče právo na kontakt s dítětem, a to formou návštěv, telefonátů a e-mailové komunikace. V případě zájmu o pobyt dítěte u rodičů v délce až 30 dnů (v případě první žádosti) je nutné obrátit se s žádostí na ředitele/ředitelku zařízení. Povolení k pobytu je podmíněno souhlasem orgánu sociálně-právní ochrany dětí. V případě zamítnutí žádosti je zařízení povinno rodičům zdůvodnit své rozhodnutí v písemném vyjádření, proti kterému se rodiče mohou odvolat. Zařízení dále poskytuje rodičům na jejich žádost poradenství v oblasti výchovy dítěte (Veřejný ochránce práv, online, 2020).

Zařízení pro výkon ústavní výchovy jsou zřizována pro děti a mládež, jejichž výchova je vážně ohrožena či narušena a jiné výchovná opatření nevedla k nápravě nebo jestliže rodiče nemohou výchovu dítěte zabezpečit. V zařízeních jsou vytvářeny podmínky pro zajištění základní péče o dítě, k dispozici mají dostatečné materiální prostředky a o výchovu se starají odborní pedagogičtí pracovníci a vychovatelé (Zákon 109/2002, Sb.).

Ústavní výchovu nařizuje soud dle zákona č. 89/2012 Sb. nový občanský zákoník, a to vždy jako poslední možný řešení náhradní péče. Důvody pro umístění jsou v případě kdy rodiče nezvládnou zajistit výchovu dítěte nebo pokud je výchova zanedbána a narušuje tak řádný vývoj dítěte (zákon č. 89/2012 Sb.).

Soud v rozhodnutí o ústavní výchově určí zařízení, kam bude dítě umístěno. Prioritou je umístění co nejbližší bydlišti rodičů nebo blízkých osob. Po nabytí právní moci rozhodnutí sjedná obecní úřad s rozšířenou působností dobu a místo přijetí do zařízení a vyzve rodiče k předání dítěte. Ústavní výchova se nařizuje maximálně na 3 roky a lze ji prodloužit, pokud důvody trvají (Štiková, Šenková, Belicová, 2020).

Existuje široká shoda na tom, že ústavní péče by měla být až tou nejzazší možností pro zajištění péče o dítě. Důvodem je fakt, že i v kvalitních ústavních zařízeních je obtížné plně nahradit lásku a podporu, kterou dítěti může poskytnout funkční rodina. Děti v ústavní péči se navíc často potýkají s následky traumat z disfunkčního rodinného prostředí, jako je zanedbávání, týrání, či zneužívání, které jejich životy negativně ovlivňují (zákon 109/2002 Sb.).

Zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy jsou legislativně ukotvena v zákoně 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů jsou uvedeny tyto zařízení: diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy pro mládež. Zákon dále upravuje preventivně výchovnou péči a činnost středisek výchovné péče. Tyto instituce přijímají jedince obvykle ve věkovém rozmezí 3 až 18 let. V případě, že dotyčná osoba studuje, může v zařízení zůstat až do věku 26 let. Účelem těchto zařízení je poskytnout náhradní péči dětem, které mají nařízenou ústavní výchovu nebo uloženou ochrannou výchovu a dětem s nařízeným předběžným opatřením. V těchto zařízeních se rovněž poskytuje péče dětem, které nejsou občany České republiky. Ústavní zařízení slouží i pro děti

s mentálním, tělesným a smyslovým postižením, vadami řeči a více vadami, kterým byla soudem nařízena ústavní výchova nebo ochranná výchova. (zákon 109/2002, Sb.).

V následujících kapitolách se podrobněji zaměříme na jednotlivé typy ústavních zařízení. Ústavní výchova hraje klíčovou roli v ochraně dětí, a i přes existující výzvy a překážky je nezbytné usilovat o její neustálé zlepšování. Spoluprací státu, neziskových organizací, odborníků a široké veřejnosti je možné zajistit co nejkvalitnější a individualizovanou péči pro všechny děti, které se ocitnou v ústavní péči, a podpořit je na jejich cestě k plnohodnotnému a šťastnému životu.

1.1 Historie ústavní výchovy

Tato kapitola se zabývá historií péče o opuštěné a ohrožené děti. V úvodu se zaměříme na vrozenou lidskou tendenci k péči o cizí potomstvo a na vývoj ústavní péče od starověku do 20. století. Dále se dotkneme problematiky nalezců a jejich vysoké úmrtnosti v minulosti. V závěru jsou zmíněné změny, které nastaly v péči o ohrožené děti na konci 19. a počátku 20. století, kdy se důraz přesunul od izolace a nálepkování k individuálnímu přístupu a ochraně klienta.

Matoušek (1999) uvádí, že schopnost chránit a pečovat o cizí dítě je hluboce zakořeněna v biopsychické výbavě člověka. Tato tendence, která se projevuje už v dávné historii, je součástí vrozeného instinktu, s nímž se rodíme.

V mnoha starověkých kulturách bylo běžné zbavovat se nechtěných a přespočetných dětí. Dokládají to i četné zákony zakazující zabíjení novorozenců. Teprve církev ve 4. století n.l. začala odsuzovat odkládání dětí jako vraždu a vyzývala k milosrdenství. V kostelích se objevily schránky, kam mohly matky anonymně odložit své nechtěné potomky (Langmeier, Matějček, 2011).

S nástupem křesťanství se objevují první specializované útvary pro péči o handicapované osoby a děti bez rodinného zázemí. Historické záznamy dokládají zřizování tzv. xenodochionů (útulků pro nemocné poutníky) a orfanotrofií (sirotčinců) již za vlády prvních křesťanských panovníků. Až do počátku novověku zastávala církev v této oblasti významnější roli než stát (Matoušek, 1999).

V 18. století dochází k zásadnímu zlomu v oblasti péče o specifické skupiny obyvatel. Úlohu církve v tomto ohledu přebírá stát, čímž se ústavy stávají nástrojem státní politiky. Tyto instituce sloužily k izolaci a vylučování ze společnosti, a to

v případě duševně nemocných, mentálně retardovaných, kriminálních, propuštěnců z vojska a chudých (Matoušek, 1999).

V 17. a 18. století byla úmrtnost dětí v nalezinci děsivá. V Benátkách se z 2000 přijatých dětí v roce 1678 dožilo 10 let jen 7. Pražský nalezinec, založený v roce 1789, přijímal ročně okolo 3000 dětí. Úmrtnost se tu pohybovala mezi 50 % a 70 %. Kvůli těmto tragickým poměrům uvažoval zemský sněm v roce 1863 o zrušení ústavu (Langmeier, Matějček, 2011).

Po 2. světové válce klesl počet dětí v náhradní rodinné péči. Pokud k ní došlo, šlo spíše o péči mezi příbuznými. Solidarita mezi lidmi suplovala práci státních institucí. Poválečné období s nástupem komunismu preferovalo kolektivní výchovu a pěstounská péče byla zrušena. V roce 1963 byl schválen Zákon o rodině č. 94/1963 Sb., který kladl důraz na zájmy dítěte a rodiny a preferoval rodinnou výchovu před ústavní. (Štiková, Šenková, Belicová, 2020).

Velká změna proběhla na konci devatenáctého a počátkem dvacátého století. Ústavy už nesložily k vylučování odlišných lidí ze společnosti, ale ústavy měly zájem o klienta a sloužily jako jejich ochrana před vnějším světem. V ústavech stále přetrvává časté nálepkování klientů (kriminálník, blázen, bezdomovec apod.), moderní sociální práce směřuje k prioritě klienta jako osobnosti, která má jisté kompetence a jistou schopnost vývoje (Matoušek, 1999).

1.2 Druhy ústavních zařízení

Tato kapitole se podrobněji zabývá typy ústavní výchovy v České republice. Nejprve shrnuje rozdělení ústavních zařízení a dále se kapitola věnuje podrobnějšímu popisu jednotlivých typů ústavních zařízení.

Matoušek (1999) považuje za prvotní ústavní zařízení porodnici. Pro některé děti je porodnice prvním pobytem v ústavní péči. Během této doby si vytváří emoční vazbu k matce, která je považována za klíčovou psychologickou podmínku přirozeného vývoje dítěte. Pro některé děti je to začátek cesty v ústavní výchově. Cesta dětí může dále pokračovat do dětských center a dětských domovů, jejich cesta skončí až v dospělosti.

Ústavní výchova se dělí do tří základních resortů dle ministerstev, kterými jsou Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (Kubíčková, 2012).

Ústavní zařízení v resortu práce a sociálních věcí

V tomto resortu existují ústavní zařízení, která slouží jako **domovy pro osoby se zdravotním postižením**. Poskytují pobytové služby lidem se sníženou soběstačností z důvodu postižení, kteří potřebují pravidelnou pomoc. Nezaopatřeným dětem ve věku od 3 do 26 let v nich náleží osobní vybavení (oblečení, prádlo), drobné předměty běžné potřeby a vybrané služby (stříhání vlasů, holení, pedikúra) s ohledem na jejich specifické potřeby (zákon č. 108/2006 Sb. § 48).

Ústavní zařízení v resortu zdravotnictví

Tento resort zřizuje **dětské domovy do tří let** a **dětská centra** (dříve kojenecké ústavy). Děti jsou umístěny pouze do tří let, nejčastěji z důvodu zanedbávání, týrání, zneužívání či ohrožení ve vývoji nevhodným sociálním prostředím ze strany rodiny. Poskytují pobytové služby pro děti, kterým byla nařízena ústavní nebo uložena ochranná výchova, nebo dětí svěřených do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (zákon č. 372/2011 Sb.).

Kromě péče o děti do tří let věku pomáhají tato pobytová zařízení také matkám, které nemohou vychovávat své děti ve vhodném prostředí nebo které se potýkají s náročnými okolnostmi (Matoušek, 1999).

Ústavní zařízení v resortu školství, mládeže a tělovýchovy

V kapitole č. 1 bylo zmíněno, že v České republice existuje síť 202 zařízení pro ústavní a ochrannou výchovu, která zahrnuje: diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav a střediska výchovné péče. Následující text se věnuje podrobnějšímu popisu jednotlivých typů ústavních zařízení.

Cílem pobytu dítěte v **diagnostickém ústavu** je zpracovat komplexní diagnostiku – psychická, sociálně pedagogická, sociální a vzdělávací. Zahrnuje také komplexní zprávu o dítěti s návrhem specifických výchovných a vzdělávacích potřeb. Pobyt netrvá dle zákona o ústavní a ochranné výchově zpravidla déle než 8 týdnů (zákon č. 109/2002 Sb. § 5).

Diagnostický ústav má spádovou oblast, kterou určí ministerstvo a mají za úkol analyzovat síť dětských domovů a výchovných ústavů v dané oblasti. Navrhuje ministerstvu potřebné změny a upozorňuje jej na situace, které vyžadují zásah zřizovatele (Pilař, 2005).

Po ukončení komplexního vyšetření jsou děti přemístěny do zařízení s dlouhodobějším pobytem.

Dětský domov je zde pouze jmenován, jelikož mu bude věnována samostatná následující kapitola s podrobnějším rozbořením dané problematiky.

Dětský domov se školou zajišťuje péči dětem, se závažnými poruchami chování a dětem s duševní poruchou, které vyžadují léčebnou péči a je jim nařízena ústavní nebo ochranná výchova, případně také nezletilým matkám (Kaleja, 2013).

Dle zákona č. 109/2002 Sb., § 13 se do dětského domova se školou umísťují děti od 6 let do ukončení povinné školní docházky. Jestliže u dítěte přetrvávají závažné poruchy chování po ukončení základního vzdělání a nenastoupí na střední školu nebo neuzavře pracovní vztah je přerazen do výchovného ústavu (zákon č. 109/2002 Sb. § 13).

Pro děti starší 15 let se závažnými poruchami chování a emocí a nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou jsou **výchovné ústavy**. Výjimečně je možné umístit i dítě starší 12 let, které ze závažných důvodů poruch chování nemůže být v dětském domově se školou. Výchovné ústavy pro děti, které mají nařízenou ústavní výchovu jsou oddělené od těch, kterým byla uložena ochranná výchova (zákon č. 109/2002 Sb. § 14).

Středisko výchovné péče pomáhá dětem v riziku, dětem, které se potýkají s problémy v chování nebo se začleněním do běžného života po propuštění z ústavní výchovy. Klienti střediska jsou tedy ve věku od 3 do 26 let věku. Snaží se o zdravý rozvoj osobnosti a zmírňovat nebo odstraňovat poruchy chování a negativní jevy v sociálním vývoji. Pomoc nabízejí také škole a rodičům. Středisko výchovné péče nesupluje práci jiných školských výchovným a poradenských pracovišť ale doplňuje jejich služby. Střediska jsou ve formách ambulantních, stacionárních a internátních (Kaleja, 2013).

Středisko výchovné péči poskytuje preventivně výchovnou péči a je definováno také zákonem 109/2002 Sb. Zákon o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů (zákon č. 109/2002 Sb.).

1.3 Dětský domov se zaměřením na klienty dětského domova

Dětský domov se stará o děti bez vážných poruch chování, kterým soud nařídil ústavní výchovu. Poskytuje jim zejména výchovu, vzdělání a sociální podporu. Děti se vzdělávají v běžných školách mimo domov. Do dětského domova se umísťují děti od 3 do 18 let, včetně nezletilých matek s jejich dětmi. Pokud dítě studuje i po dovršení 19 let, může s dětským domovem uzavřít smlouvu o pobytu do 26 let. (zákon č. 109/2002 Sb. § 12).

Matoušek (1999) ve své publikaci popisuje specifický typ vztahu, který se utváří mezi vychovateli a dětmi v ústavní péči. Tento vztah má dle něj vlastnosti náhradní rodinné vazby, jelikož plní podobné funkce jako citové vazby v biologické rodině. Děti v ústavní péči tak nacházejí u vychovatelů podporu, lásku a pocit sounáležitosti, které jim v jejich životě chybí. Zároveň zdůrazňuje, že tyto vztahy jsou z principu krátkodobější a povrchnější než v běžné rodině.

V dětském domově jsou vytvořeny rodinné skupiny, které tvoří děti různého věku i pohlaví. Ve skupině je nejméně 5 a nejvíce 8 svěřenců. Sourozenci jsou v dětském domově zpravidla umístěni do stejné rodinné skupiny. Důvodem je snaha o udržení jejich sourozeneckých vazeb, které jsou pro jejich psychický vývoj klíčové. V odůvodněných případech mohou být sourozenci umístěni do různých rodinných skupin. Jedná se o výjimečné situace, které jsou posuzovány individuálně s ohledem na nejlepší zájem dítěte (Pilař, 2005).

Povinnosti dětského domova plynoucí ze zákona č. 109/2002 Sb. **Přijetí dítěte:** Dětský domov je povinen přijmout dítě z diagnostického ústavu nebo z terénu. Součástí procesu je převzetí kompletní dokumentace o dítěti, zkompletování a založení osobního spisu. **Propuštění dítěte v plnoletosti:** Po dosažení plnoletosti má dítě nárok na předání vybavy nebo příspěvku, naspořených finančních prostředků, všech dokladů a ošacení. Zároveň dochází k ukončení přijímání plateb, jako je sirotčí důchod nebo dávky státní sociální podpory. **Spolupráce se státním zastupitelstvím:** Dětský domov se aktivně podílí na kontrolách ze strany státního zastupitelství. Poskytuje spisy, materiály o dětech, podává vysvětlení a odstraňuje případné nedostatky. **Pobyty dětí u zákonných zástupců či jiných osob:** Dětský domov přijímá žádosti od rodičů a jiných osob o pobyty dětí. V případě schválení předává dítě do jejich péče. **Archivace spisů:** Dětský domov vede archiv spisů dětí po dobu stanovenou platnými spisovými řády. **Určování a vymáhání příspěvků rodičům:** Dětský domov provádí správní řízení

o určení „výše příspěvku na úhradu péče. Sleduje změny ve finanční situaci rodičů, informuje je o stavu plateb, přeplacích a nedoplatcích. V případě dluhů zajišťuje jejich vymáhání a eviduje ošetřovné“ (zákon č. 109/2002 Sb.).

Dětský domov plní dle zákona 109/2002 Sb. širokou škálu úkolů souvisejících s péčí o svěřené děti. Tato práce zahrnuje přijímání a propuštění dětí, spolupráci s orgány státní správy a soudy, vedení dokumentace a vymáhání dlužných částek (zákon č. 109/2002 Sb.).

Příčiny umístění dětí do dětského domova

Umístění dítěte mimo jeho vlastní rodinu není pouhým administrativním aktem, ale komplexním a zodpovědným úkolem vyžadujícím odborný přístup. Každá forma náhradní péče má svá specifika a klady i zápory. Není mezi nimi univerzálně nejlepší varianta, jelikož vhodnost jednotlivých forem se liší v závislosti na individuálních potřebách a situaci daného dítěte (Matoušek, 1999).

V minulosti byla péče o děti spíše doménou dětí, jejichž rodiče se o ně z objektivních důvodů nemohli starat, ať už kvůli nemoci, chudobě, nebo tragickému úmrtí. Dnes se situace značně změnila. Více než polovina dětí v dětských domovech se do něj dostává kvůli zanedbávání, zneužívání a bohužel i týrání ze strany rodičů, kteří nevládají péči o své potomky (Ptáček, Kuželová, Čeledová, 2011).

Změna důvodů umístování dětí do dětských domovů odráží komplexní problematiku ohrožených dětí v naší společnosti. Je důležité si tuto problematiku uvědomovat a aktivně se snažit o prevenci a podporu rodin, aby co nejvíce dětí mohlo vyrůstat v bezpečném a milujícím prostředí.

Řada dětí se ocitá v situaci, kdy je jejich vývoj ohrožen nezvládnutou výchovou, zanedbáváním, týráním, závislostmi či kriminální činností rodičů. V takových případech nastupuje náhradní péče, která má za úkol chránit tyto zranitelné děti a zajistit jim stabilní a láskyplné prostředí pro jejich další vývoj. Náhradní péče tak představuje důležitou součást systému ochrany dětí a nabízí jim naději na lepší a šťastnější život (Vocilka, 1999).

Ptáček, Kuželová, Čeledová (2011, s. 10) uvádějí jako důvody pro umístění dítěte do dětského domova následující:

- *„Nedostatečná péče o dítě (66 %),*
- *finanční situace rodiny (10 %),*

- *rodiče nezvládají problémové chování dítěte (7 %),*
- *sociální důvody rodiny (5 %),*
- *alkohol v rodině (5 %),*
- *týrání (4 %),*
- *rodiče ve výkonu trestu odnětí svobody (3 %).“*

Existuje značný počet dětí, které jsou v současnosti umístěny v institucionální péči, ačkoliv by mohly být s patřičnou podporou a sociální prací s rodinou vychovávány ve svém původním rodinném prostředí. Klíčovou roli hraje včasná intervence a prevence, která pomáhá rodinám s problémy a překážkami, čímž snižuje riziko odebrání dětí.

Umístění dítěte do zařízení pro výkon ústavní výchovy se právně upravuje zákonem č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Tento zákon definuje podmínky, za kterých může být dítě umístěno do zařízení ústavní výchovy, a stanoví proces umísťování. Nejčastějšími důvody pro umístění dítěte do zařízení ústavní výchovy jsou nedostatek péče nebo ohrožení dítěte ať fyzicky, psychicky a v mravním nebo duševním vývoji (zákon č. 109/2002, Sb.).

Umístění do zařízení ústavní výchovy má pro dítě závažné důsledky. Dítě je odloučeno od své rodiny a přátel, ztrácí své zázemí a musí se vyrovnat s novým prostředím a lidmi. Je proto důležité, aby k umístění do zařízení ústavní výchovy docházelo pouze v odůvodněných případech.

Specifika klientů dětských domovů

Jak bylo výše uvedeno v textu, školská zařízení pro výkon ústavní výchovy slouží zejména pro osoby věku 3 až 18 let, kterým byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Do diagnostického ústavu mohou být děti umístěny na dobrovolný pobyt, pouze se souhlasem rodičů a dítěte. (zákon 109/2002 Sb.).

Jánský (2014) ve své práci popisuje specifika dětí umístěných ve školských výchovných zařízeních. Jedná se především o děti pocházející z rozvrácených a kriminálně zatížených rodin. Charakteristickým rysem těchto dětí je nadprůměrný materiální standard, s nímž souvisí i jejich silná orientace na značkové oblečení. Zdravotní stav dětí je dle autora na setrvalé úrovni, avšak dochází k nárůstu výskytu venerických chorob. Vzdělávací oblast je poznamenána nízkou školní zralostí

a nezájmem o vzdělávání, s trvalým poklesem kázně. Zároveň lze pozorovat úbytek pozitivních volnočasových aktivit, včetně sportu. Problematika závislostí, zahrnující alkohol, drogy, kouření a hazardní hry, u této populace narůstá alarmujícím tempem. Mezi další specifické rysy patří nárůst agresivního chování, nízká míra odpovědnosti a horší ovladatelnost dětí.

Je důležité zdůraznit, že mezi klienty zařízení patří i děti s mentálním, tělesným nebo smyslovým postižením, s poruchami komunikačních dovedností, s dyslalií, s afázií, s kombinovanými vadami, s poruchami autistického spektra, se specifickými poruchami učení, porucha pozornosti s hyperaktivitou nebo s psychiatrickou diagnózou. Zařízení se zaměřuje na péči o všechny tyto klienty a zajišťuje jim individuální přístup s ohledem na jejich specifické potřeby (Zákon č. 109/2002).

2 Vychovatel jako řídicí činitel edukačního procesu v dětském domově

Tato kapitola se zaměřuje na klíčovou roli vychovatele v prostředí dětského domova. Zkoumá jeho úkoly, kompetence a nezbytné osobnostní vlastnosti, které mu umožňují efektivně pracovat s dětmi v tomto specifickém prostředí. Teoretická kapitola o vychovateli slouží jako kontext pro pochopení jeho zodpovědnosti a vlivu na adaptační proces svěřených dětí. V ústavní výchově hraje vychovatel nezastupitelnou roli. Často se stává náhradním rodičem pro děti, které z různých důvodů nemohou žít se svými biologickými rodiči. Jeho úkolem je jim zajistit komplexní péči, podporu a vedení v náročném období adaptace na nové prostředí.

Pojem latinského slova *paidagogos* byl v Řecku a Římě určen pro vychovatele. Jednalo se o otroky, které pečovali o děti svých pánů. Starali se nejen o bezpečnost a hygienu chlapců ale také o jejich chování doma i na veřejnosti, způsob stolování, jejich péči o oděv, správné držení těla atd. V současné době psát o pedagogických pracovnících obecně je nemožné vzhledem k rozmanitosti jejich práce a velkému množství cílových skupin (Škoviera, 2022).

Bendl (2015) ve své publikaci dělí vychovatele do dvou významů. Za první, může jít o kohokoli či cokoli, kdo se podílí na výchově jedince či skupiny (např. člověk, prostředí, média), a záměrně ovlivňuje jejich vývoj. Za druhé, vychovatel se řadí do zakotvené profese, která je začleněna do katalogu profesí a jejíž vykonávání vyžaduje odbornou kvalifikaci definovanou zákonem.

Profesi vychovatele stanovuje zákon 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících. Dle zákona vychovatel, který získal odbornou kvalifikaci vykonává: „*přímou pedagogickou činnost ve školském výchovném a ubytovacím zařízení nebo v jeho oddělení zřízeném pro děti a žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, ve školském zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy, nebo ve středisku výchovné péče.*“ Společně pro pedagogický pracovníky zákon ukládá zdravotní způsobilost, bezúhonnost a znalost českého jazyka (zákon 563/2004 Sb.).

Povolání vychovatele zahrnuje nejen péči o děti a mládež ale také o dospělé mimo rámec školního vyučování, například ve školní družině, internátu, středisku výchovné péče, dětském domově či výchovném ústavu. Organizují celkový režim zařízení, plánují činnost dětí a dětí a mládeže ve volném čase, usilují o rozvoj osobnosti a schopností mladistvých. Vychovatelé se také zaměřují na sledování a posuzování vlastností

a chování dětí a mládeže, jejich postojů a názorů. Snaží se pracovat jak se skupinou dětí a mládeže jako s celkem, tak i s jednotlivými dětmi, vůči kterým uplatňují individuální přístup (Bendl, 2015).

Obecné předpoklady pro výkon funkce pedagogického pracovníka stanovuje zákon č. 563/2004 Sb. Pedagogickým pracovníkem může být pouze osoba, které splňuje následující předpoklady:

- a) plná způsobilost k právním úkonům – osoba musí být plnoletá a nesmí být zbavena způsobilosti k právním úkonům,
- b) odborná klasifikace – jedinec musí mít odpovídající vzdělání a odbornou přípravu pro danou pedagogickou činnost, požadavky na vzdělání se liší v závislosti na typu školy a pozice
- c) bezúhonnost – osoba nesmí být odsouzen za úmyslný trestný čin, v případě provinění v oblasti školství může ředitel školy požádat o výpis z rejstříku trestů,
- d) zdravotní způsobilost – jedinec musí být zdravotně způsobilá k pedagogické činnosti, zdravotní způsobilost se posuzuje na základě lékařské prohlídky,
- e) znalost českého jazyka – osoba musí prokázat znalost českého jazyka, u cizinců se tato znalost ověřuje zkouškou.

Osobnost vychovatele

„Vychovatelem se žádný člověk nenarodil, může se jím však stát, a to vlastním přičiněním, důkladnou vědeckou přípravou a dalším soustavným studiem“ (Švancar, Buriánová, 1988, s. 189).

Pávková a kol. (1999, s. 148) se k osobnosti vychovatele vyjadřují takto: *„pedagog v zařízení ústavní výchovy ke své práci potřebuje integrované speciálně pedagogické vzdělání a osobnostní vlastnosti, které mu umožní zvládnout jak roli vychovatele (diagnostika, terapeuta), tak současně zastoupit roli rodiče.“*

Škoviera (2022) dělí kompetence pedagoga do tří oblastí, jsou to kompetence profesní, kompetence osobnostní a kompenzace zodpovědnosti. Kompetence se velmi překrývají a jsou téměř nekonečné, Škoviera říká (2022, s. 59): *„Není totiž možné, aby byl někdo dobrým poradcem, vychovatelem, terapeutem a měl přitom ambivalentní vztah k cílové skupině.“*

Autoři se shodují na tom, že vychovatelem se člověk nerodí, ale stává se jím cílevědomou snahou, vzděláním a neustálým profesním růstem. Dále se autoři shodují na klíčové roli profesních a osobnostních kompetencí vychovatele. Tyto kompetence se vzájemně prolínají a zahrnují například diagnostikování, terapii, poradenství a kladný vztah ke svěřeným dětem. Škoviera (2022) zdůrazňuje, že bez pevného a pozitivního vztahu ke svěřeným osobám nemůže být vychovatel v plné míře úspěšný.

Jánský (2004) pro zvládnání pracovních požadavků a udržení bezpečnosti považuje za nezbytné schopnost komunikace, vnímat emoce druhých a předvídat problémy. Pokud s dětmi budujeme pozitivní vztah můžeme získat důležité diagnostické informace, které nám mohou zároveň napomoci při navazování kontaktu, a to i s velmi poškozenými osobami. Vynucování pravidel, kontrola a dohled jsou nedostatečné, protože mnohé neshody se mohou při absenci lidského vztahu ještě zhoršit. Důslednost je zásadní vlastností pro osobnost i profesní život vychovatele a je nezbytná k vybudování jakéhokoli výchovného programu.

Vychovatelé, kteří se setkávají s dětmi procházejícími obtížným a bolestným obdobím, by měli disponovat specifickými kompetencemi. Zásadní je jejich znalost nejnovějších poznatků v oblasti psychologie, které jim umožní efektivně pomáhat dětem v jejich těžké situaci. Kromě odborných znalostí je důležitá i citlivost a vnímavost k individuálním potřebám a prožitkům každého dítěte. Vychovatelé by měli být důslední a dávat dětem jasné hranice, které jim poskytují pocit stability a bezpečí. Zároveň je nezbytné, aby dětem projevovali vřelost a podporu, která jim umožňuje vnímat jejich vnitřní sílu a rozvíjet své vlastní schopnosti (Cameron, Maginn, 2012).

Role vychovatele v procesu adaptace

Tato kapitola se zaměřuje na důležitou roli, kterou hraje vychovatel v adaptačním procesu dětí v ústavní výchově. Popisuje, že vychovatel je klíčovou osobou, která ovlivňuje, jak se dítě začlení do kolektivu a jak se vyrovná s novým prostředím.

Adaptační období zahrnuje komplexní interakční procesy. Nejedná se o jednostrannou záležitost – adaptuje se jak dítě, tak i skupina. Skupinové prostředí je ovlivňováno všemi členy, včetně vychovatele a společných pravidel soužití. Naopak, vychovatel a pravidla jsou ovlivňována potřebami každého dítěte a dynamikou celé skupiny. Dítě se začleňuje do dětské skupiny primárně skrze interakce s ostatními dětmi. Pokud ale nikoho nezná, jeho adaptace se silně opírá o vychovatele. Vzhledem

k tomu, že je zvyklé nacházet oporu u dospělých, i v tomto případě bude osobnost vychovatele klíčovým faktorem pro jeho začlenění do kolektivu a poznávání prostředí rodinné skupiny. Pro vychovatele je toto období náročné, jelikož musí sloužit jako usnadňující osoba pro všechny tyto procesy (Kotátková, 2014).

Vychovatel hraje klíčovou roli v podpoře adaptivního emočního vývoje u dětí, které se potýkají s následky traumatických událostí. Jeho cílem je napomoci k obnově sociálního propojení, soběstačnosti a radosti ze života. K dosažení těchto cílů může vychovatel využít různé strategie:

- Připomínání oblastí kontroly: vychovatel může dítěti zdůraznit, že i v náročných situacích existují oblasti, ve kterých má nad svým životem kontrolu. To mu umožňuje cítit se aktivnějším a zodpovědnějším za svůj osud.
- Přijetí neznáma: vychovatel může s dítětem hovořit o tom, že v životě existují události a činy druhých, které nikdy plně nepochopíme. Důležité je naučit se s nimi žít a adaptovat se na ně.
- Nabídka naděje: vychovatel může zdůraznit, že i po traumatech je možný růst a zlepšení. Tím dává dítěti důvěru v budoucnost a motivuje ho k překonávání překážek (Cameron, Maginn, 2012).

3 Adaptace na prostředí dětského domova

Adaptace je přirozenou součástí vývoje každého dítěte, které se ocitne v ústavním zařízení. Může probíhat hladce a bez větších překážek, ale v některých případech se může jednat o složitější a zdlouhavější proces. Proto je klíčové, aby vychovatel dokázal dané dítě správně vnímat, chápat jeho specifické potřeby a poskytovat mu individuální podporu a vedení. Díky pochopení adaptačního procesu a aktivnímu přístupu vychovatele můžeme dětem v ústavní výchově usnadnit začlenění do nového prostředí, podpořit jejich psychický a emoční rozvoj a připravit je na spokojený a plnohodnotný život.

Slovo adaptace pochází z latinského *adaptatio* což znamená základ a *aptus* neboli vhodný, příhodný, přizpůsobení, úprava nebo přetvoření. Na adaptace můžeme nahlížet z pohledu biologie/ekonomie nebo sociologie/psychologie. Biologická a ekonomická stránka vidí adaptaci jako přizpůsobení se organismu na prostředí. Adaptace v evoluční biologii představuje široký pojem zahrnující tělesné znaky, fyziologické procesy i způsoby chování organismu. Jejich hlavní funkcí je zvýšení šance na přežití a rozmnožování. Adaptace se tak stává nástrojem pro přizpůsobení se jako vnějšímu, tak i vnitřnímu prostředí (Dohnalová, Malina 2006).

Adaptace je proces přizpůsobení se určitému prostředí, v případě socializace se jedná o sociální prostředí. Tento proces zahrnuje dva vzájemně provázané a doplňující se děje, a to je akomodace a asimilace. **Akomodace** čili přizpůsobení se, zahrnuje podřízení se dějům a podmínkám, které nemůžeme ovlivnit. Například se musíme naučit fungovat v dané společnosti s jejími pravidly a normami. **Asimilace** čili přizpůsobení se představuje ovlivňování a změnu dějů a podmínek v souladu s našimi potřebami. Můžeme se například snažit o změnu společenských pravidel, která nám nevyhovují. Oba děje akomodace i asimilace, jsou pro úspěšnou socializaci nezbytné. Akomodace nám umožňuje začlenit se do dané společnosti, zatímco asimilace nám umožňuje tuto společnost aktivně utvářet (Řezáč, 1998).

Nový, Surynek a kolektiv (2006) definují sociální adaptaci jako: „*proces, při kterém se jedinec začleňuje do struktury sociálních vztahů v rámci skupiny i do širšího prostředí.*“

Po přijetí do zařízení začíná proces adaptace, jehož délka se liší u každého dítěte. Na adaptaci má vliv způsob odebrání z rodiny, zda je dítě samo nebo se sourozenci, věk, osobnost a míra psychického poškození. V adaptačním období se dítěti věnuje

zvýšená pozornost a má prostor pro individuální pohovory. Během této doby nechodí na samostatné vycházky a dovolenky (Štiková, Šenková, Belicová, 2020).

Nový (2006) říká, že adaptace není jen pasivní soužití s okolím, ale aktivní snaha o jeho přizpůsobení tak, aby vyhovovalo našim individuálním potřebám a cílům. Týká se specifického sociálního prostředí, ve kterém se pohybujeme.

Smékal (2009) uvádí, že v psychologii se adaptace na osobnostní úrovni rozlišuje na objektivní a subjektivní. Míru objektivní adaptace hodnotíme na základě integrace, začlenění a ukotvení člověka v rodinném a společenském životě. Subjektivní adaptace se týká pocitů spokojenosti, štěstí, napětí, neklidu, úzkosti a nespokojenosti v daných oblastech života.

Člověk v uspokojivých životních podmínkách snadno uspokojuje své potřeby, rozvíjí se v bohatém pracovním a sociálním životě. Cítí se seberealizovaný a využívá svůj potenciál naplno. Naopak, nedostatečná adaptace na prostředí vede k napětí a konfliktům. Člověk se necítí spokojený a vnímá hrozbu. Dlouhodobě se pak negativní dopady projevují i na jeho fyzickém a duševním zdraví (Nový, 2006).

Problematická adaptace na prostředí může mít pro člověka závažné dopady na jeho psychické, emoční, fyzické a sociální zdraví. Prevence problematické adaptace a včasná pomoc dětem v ústavní výchově je proto klíčová pro jejich zdravý a spokojený život.

3.1 Fáze a cíl adaptace

Pochopení fází adaptace nám umožňuje lépe porozumět procesu, kterým prochází děti v ústavní výchově. Tyto znalosti můžeme s velkým přínosem aplikovat v praxi a aktivně jim pomáhat v tomto náročném období.

Nový, Surynek a kolektiv (2006) adaptaci dělí do čtyř fází ve, kterých se jedinec snaží aktivně přizpůsobit novým životním podmínkám a dosáhnout v nich rovnováhy a spokojenosti.

1. Přípravná fáze probíhá před změnou životních podmínek.
2. Fáze globální orientace nastává s počátkem působení nových podmínek.
3. Fáze uvědomělé orientace, ve které jedinec začíná vědomě přetvářet svůj vztah k novým podmínkám. Uvědomuje si své potřeby a cíle a hledá cesty, jak je v novém prostředí dosáhnout. V této fázi je schopen plně využít svého vnitřního potenciálu ke zvládnutí změn.

4. Zvládnutí nových požadavků prostředí, tato fáze je výsledkem procesu adaptace. Člověk se naučil fungovat v novém prostředí a dosáhl rovnováhy mezi svými potřebami a jeho požadavky.

Pašek (2008) dělí činnosti, které by dítě po skončení adaptačního období mělo zvládat do 5 oblastí:

- **Režimové záležitosti:** orientace v běžném denním chodu domova, samostatné zvládnutí hygieny a péče o sebe, dodržování pravidel a domluvených časů, účast na společných aktivitách.
- **Školní docházka:** pravidelná docházka a aktivní zapojení do výuky, spolupráce s pedagogy a akceptování jejich pokynů, zodpovědnost za své studijní výsledky.
- **Sociální role v rodinné skupině:** respektování a spolupráce s ostatními dětmi, vytváření přátelských vztahů a budování komunity, zapojení do společných aktivit a úkolů.
- **Důvěra v pedagogické pracovníky:** otevřené komunikace a sdílení s pedagogy, vnímání pedagogů jako opory a průvodců, respektování autority a pokynů pedagogů, schopnost vyhledat pomoc a podporu v případě potřeby.
- **Zájmové činnosti:** objevování a rozvíjení vlastních zájmů a talentů, zapojení do zájmových kroužků a aktivit, trávení volného času smysluplným a zábavným způsobem, rozvoj osobních dovedností a sebevědomí.

Mezi hlavní cíle adaptace patří bezproblémové zvládnutí kladených nároků a požadavků. Jedinec by se měl aktivně rozvíjet a pracovat na sobě, aby dosáhl svého plného potenciálu. Zároveň je důležitá jeho přiměřená integrace do mezilidských vztahů ve skupině. To mu umožňuje navazovat přátelství, respektovat autoritu a žít v kolektivu. (Surynek, 2006).

Hlavním cílem adaptace dětí v dětském domově je jejich psychická pohoda a stabilita. Toho je dosaženo vytvořením prostředí, ve kterém se dítě cítí bezpečně a s vědomím, že je o něj postaráno a že má stabilní zázemí. Důležitým aspektem je také sociální začlenění, kdy se dítě učí navazovat a udržovat přátelství s vrstevníky, respektovat autoritu dospělých a žít v kolektivu. V tomto procesu dochází k rozvoji dovedností dítěte a k sebepoznávání.

3.2 Faktory ovlivňující adaptaci

Adaptace dětí v ústavní výchově je komplexní proces, který je ovlivněn mnoha faktory. V této kapitole se zaměříme na vnitřní faktory, které pramení z individuálních vlastností dítěte, a na vnější faktory, které souvisí s prostředím dětského domova a s přístupem dospělých. Role vychovatele v adaptačním procesu je psaná již v samostatné kapitole o vychovateli.

Vnitřní faktory

Adaptační schopnosti dítěte úzce souvisí s jeho **věkem a celkovým vývojem**. Různé věkové kategorie prožívají odloučení od rodinného prostředí a navazování nových kontaktů specifickým způsobem (Jeřábková, 1994).

Temperament dítěte rozlišuje Niesel a Griebel (2005) na tři hlavní typy. Nenáročné dítě, pasivní dítě a nedůkladné dítě. Nenáročné se vyznačuje vyrovnanou náladou bez zřetelných výkyvů. Na zklamání reaguje klidně a je vůči cizím osobám a novým situacím otevřené. Pasivní dítě je v nových situacích zdrženlivé. Přivykání a přizpůsobování mu trvá delší dobu a na zklamání reaguje prudce, bez prudkých emocí. Nedůkladné dítě má sklony ke špatné náladě. Na nové situace reaguje protestem a stažením se do pozadí. Špatně se přizpůsobuje změnám, má prudké citové reakce a často hlasitě pláče. Je důležité si uvědomit, že každé dítě má jiný temperament a musíme je respektovat a akceptovat.

Dosavadní osobní zkušenosti jsou dle Jeřábkové (1994) jedny z klíčových faktorů. Předchozí zkušenosti dítěte výrazně ovlivní jeho adaptační schopnost.

Důležitou roli hraje také **zdravotní stav dítěte**. Chronické onemocnění, psychické potíže a poruchy učení adaptaci ztěžují.

Odolnost, chápána jako schopnost zvládat náročné životní události bez trvalých psychických následků, hraje klíčovou roli v adaptaci dětí a mladých lidí na prostředí ústavní péče a jejich dalším rozvoji v těchto podmínkách. U jedinců s vysokou odolností se nepříjemné zážitky nestávají psychickými traumaty, na rozdíl od těch, u kterých je tato schopnost oslabena (Lukšík, a kol., 2017).

Vnější faktory

Jeřábková (1994) uvádí, že adaptace dítěte závisí na široké škále faktorů. Řadí sem **organizační a strukturální podmínky**. Zásadní roli hraje kvalita péče a vztahů

k původní rodině ale i v dětském domově. Pravidla, režim dne a celková atmosféra významně ovlivní adaptaci.

Integrace mezi rodiči a dětským domovem. Spolupráce a otevřená komunikace mezi biologickými rodiči, dítětem a pracovníky dětského domova je klíčová pro úspěšnou adaptaci. Pozitivní vztahy a pocit bezpečí napříč těmito aktéry usnadňují dítěti zvládnutí náročné životní situace (Jeřábková, 1994).

Příprava dítěte na změnu a také zbylé skupiny na příchod nového člena. Před vstupem do dětského domova je vhodné dítě na tuto změnu připravit. Čím lépe je dítě připraveno, tím snazší bývá adaptace. Adaptaci nově příchozího dítěte může usnadnit také příprava stávající skupiny dětí v dětském domově (Jeřábková, 1994).

3.3 Maladaptace na prostředí dětského domova

V této kapitole se ponoříme do problematiky maladaptace, která se projevuje jako neschopnost správně se adaptovat na okolní prostředí. Prozkoumáme různé projevy maladaptace, od vnitřní nevyváženosti a neadekvátních citových reakcí až po problémy v mezilidských vztazích a nízké sebevědomí. Cílem kapitoly je analyzovat maladaptaci a pochopit její dopady na jednotlivce i společnost.

Řezáč (1998) vysvětluje maladaptaci jako nepřizpůsobivost, která se projevuje jako neschopnost správně se adaptovat na okolní prostředí. Tato neschopnost se manifestuje v tzv. maladaptačních projevech, které zahrnují:

- Vnitřní nevyváženost: jedinec se buď příliš přizpůsobuje svému okolí, potlačuje své vlastní potřeby, nebo naopak se snaží přizpůsobit své okolí sobě.
- Neadekvátní citové reakce a postoje: jedinec může reagovat nepřiměřeně na různé situace, například pociťovat přehnanou úzkost, sebedoceňování, útočit na druhé verbálně či fyzicky, nebo se naopak uzavírat do sebe a utíkat do snů.
- Neadekvátní volní regulace: jedinec má potíže s rozhodováním, sebekontrolou a může se chovat negativisticky.

Neúspěšná adaptace se navenek projevuje častými obtížemi, nedorozuměními a konflikty s okolím. Člověk prožívá vnitřní rozpory, nízké sebehodnocení, nesamostatnost a nespokojenost (Paulík, 2017).

Z toho vyplývá, že neúspěšná adaptace vede k problémům v mezilidských vztazích, vnitřnímu napětí a nízkému sebevědomí.

Maladaptovaný jedinec se potýká s chronickými obtížemi a překážkami v životě, které zvládá jen s námahou, případně je nezvládá vůbec. To vede k jeho utrpení a negativně ovlivňuje i jeho okolí. Neúspěšná adaptace tak stojí za mnoha psychickými problémy a onemocněními, a je i příčinou řady sociálně nežádoucích jevů (Paulík, 2017).

Poruchy adaptace spadají do kategorie reakcí na závažný stres a jsou popsán v Mezinárodní klasifikaci nemocí v oddíle F43.2.

Poruchy adaptace se projevují emočními obtížemi a narušením fungování v důsledku stresové události. Mohou zahrnovat depresivní náladu, úzkost, strach, pocit neschopnosti zvládat situaci, změny v chování, poruchy spánku, poruchy soustředění, ztráta zájmu o aktivity a fyzické obtíže, jako je bolest hlavy, žaludku nebo únava. Vznikají do 1 měsíce od stresující situace a trvají maximálně 6 měsíců. Důležitá je i předchozí zátěžová situace (MKN-10, 2023, online).

Psychická deprivace hraje klíčovou roli v problematice adaptace dětí na prostředí ústavní výchovy. Dlouhodobý pobyt v ústavním zařízení, kde se dětem nedostává dostatečné míry lásky, péče a pozornosti, může vést k řadě závažných psychických problémů.

Psychická deprivace pramení z dlouhodobého neuspokojení základních potřeb člověka, ať už fyzické nebo psychické. To může mít negativní dopad na jeho vývoj a celkový život (Kubičková, 2011).

Matějček (2017) po dlouhodobém sledování dětí v ústavech ukazuje několik typů duševního strádání. Některé děti snižují nároky na podněty, jsou apatické a pasivní. Zaostávají v duševním vývoji. U dětí s živějším temperamentem se v situaci, kdy jsou ochuzeni zvyšuje úporné domáhání se lásky. Provádějí provokace, vynucují si pozornost, dělají naschvály a jsou agresivní. Zvykají si na tresty a chovají se tak jako by si říkali „Nemohu-li dostat pohlazení, tak aspoň pohlavek.“ U dětí v ústavní péči můžeme pozorovat specifické chování, které je způsobeno nedostatkem citových

a společenských podnětů. Snaží se tento nedostatek kompenzovat nezáměrným, rozptýleným zájmem o všechny osoby, které do ústavu přijdou. Jsou stejně přítulné a milé ke každému kdo přijde, ať je to lékařka, instalatér nebo vlastní matka. Na každého se věší a chtějí se s ním pomazlit. Neznají pevné, vřelé a výhradní pouto, které existuje mezi dítětem a rodiči a které mu umožňuje rozlišovat blízké lidi od cizích.

Vágnerová (2004) popisuje četné problémy, se kterými se v dospělosti potýkají jedinci s prožitou psychickou deprivací v oblasti sociální orientace. Tyto problémy pramení z jejich minulých zkušeností a zahrnují. Nedostatek ohleduplnosti a sebeovládání. Deprivovaní jedinci se potýkají s respektováním společenských norem a s ohleduplným chováním k druhým. Dále jim dělá potíže převzetí zodpovědnosti a samostatné rozhodování. Často se vyhýbají navazování blízkých vztahů z obavy ze zklamání a mívají potíže s interpretací emocí druhých. V závažnějších případech se u nich může objevovat kriminální chování, zneužívání návykových látek a bezdomovectví. Výzkumná skupina Vágnerové zjistila, že 36 % deprivovaných osob se dopustilo trestného činu a 28 % z nich trpělo alkoholismem.

4 Výzkumné šetření adaptace dětí na prostředí ústavní výchovy z pohledu vychovatele

Výzkumné šetření je zaměřeno na zkoumání adaptace dítěte na prostředí dětského domova, jedná se individuální proces s různou intenzitou. Myslím si, že čím mladší je dítě, tím snadněji se adaptuje. Adaptace je celoživotní úkaz, který se vyskytuje v biologii, sociologii i psychologii. Obecně ji chápeme jako schopnost přizpůsobit se novým podmínkám. V případě adaptace v dětském domově je nutné zohlednit, že se jedná o dlouhodobý proces, trvající zpravidla celé dětství a dospívání. Dítě se musí vyrovnat s odloučením od biologické rodiny, s novým prostředím a s lidmi. Dále si vytvořit nové návyky, navazovat vztahy a začlenit se do kolektivu.

V předešlých kapitolách je rozebrána ústavní výchova a její historie. Pozornost je věnována dětským domovům a jejich klientům. Dále důležitou roli hraje vychovatel v dětském domově a jeho možnosti při pomoci adaptačního procesu. Adaptační proces je analyzován z hlediska jeho fází, cílů a faktorů, které ho ovlivňují. V závěru je definována maladaptace v dětském domově a jsou popsány její projevy a důsledky na život dítěte i společnosti.

4.1 Výzkumný problém a cíl výzkumu

Výzkumný problém je **adaptace dětí na prostředí dětského domova z pohledu vychovatele.**

Hlavním výzkumným cílem bakalářské práce je **zjistit, jak probíhá adaptační proces dětí v dětských domovech na Královéhradecku z perspektivy vychovatele.** Práce dále zjišťuje, jakými konkrétními kroky a metodami lze pozitivně ovlivnit adaptační proces dětí. V neposlední řadě je pozornost věnována také problematice maladaptace a rizikům, která s ní souvisí.

4.2 Volba výzkumné strategie a výzkumné techniky

Formu kvalitativního výzkumného šetření jsem zvolila z důvodu komplexnosti a hloubce tématu. Adaptace dětí na ústavní prostředí je komplexní proces, zahrnuje širokou škálu faktorů a prožívání. Kvalitativní výzkum umožňuje hlubší pochopení individuálních zkušeností a pohled vychovatelů, a to v jejich přirozeném prostředí. Děti v ústavní péči tvoří specifickou populaci s různorodými zkušenostmi a potřebami.

Kvalitativní výzkum umožňuje zohlednit tuto různorodost a lépe porozumět specifickým problémům.

Švaříček (2007) definuje kvalitativní výzkum takto: „Kvalitativní přístup je proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí s cílem získat komplexní obraz těchto jevů založený na hlubokých datech a specifickému vztahu mezi badatelem a účastníkem výzkumu.“

Kvalitativní výzkumník se aktivně zapojuje do zkoumaného prostředí, navazuje kontakt s informanty a sbírá data přímo v terénu. Tato metoda umožňuje detailní pochopení zkoumaných jevů a proniknutí do jejich hlubší struktury. Sběr dat a jejich analýza v kvalitativním výzkumu probíhá v delším časovém horizontu, čímž se zajišťuje důkladnost a spolehlivost výsledků (Hendl, 2023).

Polostruktovaný rozhovor

Někteří autoři dělí rozhovor pouze na strukturovaný a nestrukturovaný. U jiných autorů se vyskytuje i pojem polostruktovaný rozhovor, který byl zvolen pro tuto bakalářskou práci. Obsahuje část s předem připravenými otázkami a část s volnější formou. Umožňuje zachovat strukturu a zároveň získat hlubší informace, také je flexibilní a umožňuje reagovat na individuální potřeby respondentů (Pelikán, 2011).

Úspěšnost rozhovoru je úzce spjatá s navázáním vzájemného porozumění a důvěry mezi výzkumníkem a respondentem. Tento proces, nazývaný raport, zahrnuje budování přátelského vztahu a vytváření otevřené atmosféry, která podporuje sdílení informací. Naopak chladný a neosobní přístup výzkumníka může vést k neochotě respondenta spolupracovat a zhoršuje kvalitu dat. Rozhovor se skládá z otázek a odpovědí, které se vzájemně doplňují a utváří celkový obraz daného tématu. V rozhovoru se používají otázky uzavřené, polouzavřené a otevřené (Gavora, 2000).

4.3 Výzkumné otázky

Formulace výzkumných otázek je klíčovým krokem v procesu výzkumu. Pomáhají usměrnit sběr dat, analýzu a interpretaci výsledků. Jasně definované výzkumné otázky zajišťují, že se výzkum zaměří na relevantní témata a zodpoví důležité otázky týkající se adaptačního procesu dětí v dětských domovech. Pro výzkumné šetření byly stanoveny 4 výzkumné otázky.

HVO Jakým způsobem probíhá adaptační proces dětí na prostředí dětského domova z perspektivy vychovatele?

DVO1 Jak probíhají první dny dítěte právě umístěného do dětského domova?

TO1 Jak probíhají první hodiny po příchodu dítěte do dětského domova?

TO2 Jak probíhá prvotní přivítání dítěte v dětském domově?

TO3 Jakým způsobem se snažíte děti zapojit do kolektivu?

TO4 Připravujete na příchod nového člena i ostatní děti?

TO5 Jak se děti cítí a chovají po příchodu do dětského domova?

DVO2 Jaké výchovné metody a strategie používají vychovatelé k podpoře adaptace dětí na prostředí dětských domovů?

TO6 Máte program a metody, kterými přivítáte nové dítě nebo se jedná o improvizaci?

TO7 Používají všichni vychovatelé stejné metody nebo je to individuální?

TO8 Jaké metody využíváte vy?

TO9 Mají děti možnost terapeutické podpory? Pokud ano, využívají ji?

DVO3 Jaká jsou z pohledu vychovatele rizika maladaptace dětí na prostředí dětských domovů?

TO10 Jak minimalizují vychovatelé maladaptaci u dětí?

TO11 Jakými způsoby vychovatelé identifikují maladaptaci u dětí?

DVO4 Jakým způsobem je do adaptačního procesu zapojena biologická rodina dítěte, pokud je k dispozici, a jaký je vliv této podpory?

TO12 Jaký je význam zapojení rodičů či rodinných členů v prvních dnech umístění dětí do dětského domova a jak tato podpora může ovlivnit adaptaci?

TO13 Jak konkrétně se mohou rodiče podílet na adaptaci svých dětí?

TO14 Jaký dopad mají pravidelné návštěvy rodičů a prarodičů na adaptaci dítěte?

TO15 Jakou roli hraje to, že jsou děti v dětském domově se svým sourozencem?

4.4 Výzkumný vzorek

Výzkumný vzorek pro tuto bakalářskou práci tvořilo celkem 6 vychovatelů ze 3 dětských domovů. Z každého dětského domova byli vybráni dva respondenti, z důvodu genderové vyváženosti se jednalo vždy o jednoho muže a jednu ženu. Kritérii pro výběr respondentů byla jejich pracovní pozice – vychovatel v dětském domově na Královéhradecku a osobní zkušenost s adaptací dětí v dětském domově.

Při práci s respondenty byly důsledně dodržovány všechny etické aspekty výzkumu. Před zahájením rozhovoru byli respondenti informováni o cíli výzkumu, anonymitě a způsobu použití dat. Rozhovory byly nahrávány se souhlas respondentů.

Oslovování respondentů probíhalo ve dvou fázích. V první fázi jsem telefonicky kontaktovala ředitele daného dětského domova a sdělila mu cíl výzkumu a záměr provést rozhovory s vychovateli. V případě kladného vyjádření jsem s ředitelem domluvila zaslání informačního emailu respondentům. V emailu jsem podrobně popsala cíl výzkumu, anonymitu a způsob zpracování dat a zároveň jsem vyzvala respondenty k vyjádření zájmu o účast v rozhovoru. Na základě emailové komunikace jsem se s respondenty, kteří projevíli zájem, domluvila na termínu a místě osobního setkání v zařízení dětského domova.

Tabulka 1: Výzkumný vzorek

Označení	Pohlaví	Praxe v oboru	Pracovní pozice
Respondent 1	Muž	8	Hlavní vychovatel
Respondent 2	Žena	22	Ředitelka
Respondent 3	Muž	4	Vychovatel
Respondent 4	Žena	13	Hlavní vychovatelka
Respondent 5	Muž	4	Hlavní vychovatel
Respondent 6	Žena	12	Ředitelka

4.5 Sběr dat

Data pro tuto bakalářskou práci byla získána pomocí kvalitativní výzkumné strategie, konkrétně polostruktovaného rozhovoru. Otázky byly rozděleny do čtyř tematických okruhů. Každý okruh zahrnoval několik podotázek. I když jsem vycházela z předem připravené struktury, aktivně jsem reagovala na sdělení respondentů a v případě nejasností jsem se doptávala. Rozhovory probíhaly v dětských domovech. Rozhovory byly nahrávány na diktafon se souhlasem všech respondentů. Nahrávky byly následně přepsány do textové podoby.

4.6 Analýza a interpretace získaných dat

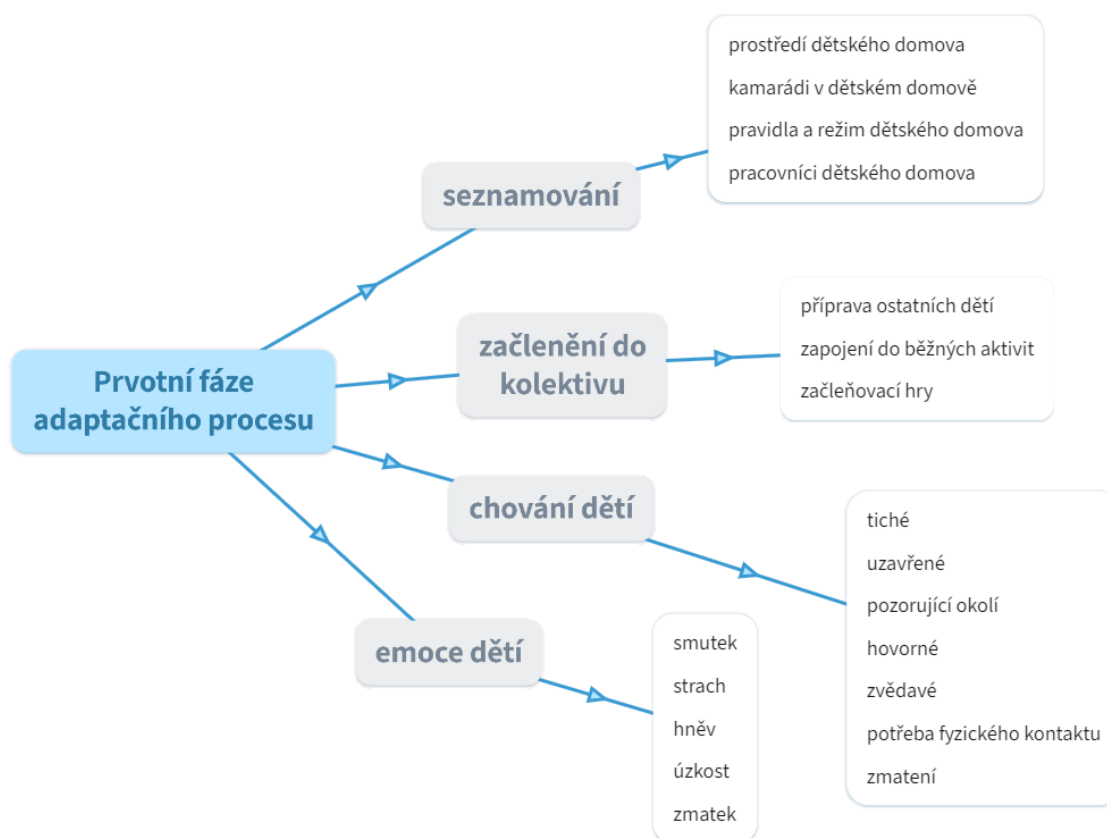
Získaná data byla dále rozdělena do následujících kategorií, subkategorií a kódů pro lepší přehled a usnadnění analýzy a interpretace.

Data byla pro uspořádána a kategorizována do 4 hlavních oblastí pomocí otevřeného kódování. Při otevřeném kódování jsem nejprve opakovaně četla přepisy rozhovorů a hledala jsem v nich opakující se myšlenky, témata a vzorce. Tyto podobné výpovědi jsem pak označila jako kódy. Kódy s podobným významem jsem následně seskupila do širších kategorií. Tento proces mi pomohl strukturovat data a identifikovat klíčové oblasti zájmu.

„Při otevřeném kódování je text jako sekvence rozbit na jednotky, těmto jednotkám jsou přidělena jména a s takto nově pojmenovanými (označenými) fragmenty textu potom výzkumník dále pracuje.“ (Švaříček, Šed'ová a kol., 2007, s. 211).

Následně došlo k rozdělení těchto kategorií do detailnějších subkategorií a kódů. Pro snazší orientaci v datech byl pro každou kategorii vytvořen vizuální graf, který přehledně zobrazuje členění do subkategorií a kódů.

Kategorie Prvotní fáze adaptačního procesu

Obrázek 1: Kategorie – Prvotní fáze adaptačního procesu

Prvotní kategorie „Prvotní fáze adaptačního procesu“ je rozdělena do dalších subkategorií: **seznamování, začlenění do kolektivu, chování dětí, emoce dětí.**

Subkategorie „Seznamování“ byla dále rozdělena do kódů: prostředí dětského domova, kamarádi v dětském domově, režimem a pravidla dětského domova, s pracovníci dětského domova. Do zařízení nejčastěji dítě přivede sociální pracovníce je ale možnost, aby dítě přivedli rodiče nebo soudní vykonavatel. Dítě do dětského domova obvykle přichází v dopoledních hodinách. **Seznamování s prostředím** probíhá za asistence sociální pracovníce a ředitelky nebo hlavního vychovatele. Dítě je provedeno jeho pokojem, kde má vlastní postel a věci. Dále je seznámeno s dalšími důležitými prostory zařízení. „První den ho seznamujeme jen s jeho bytem a dětmi, které jsou v jeho rodinné skupině. Už takhle je toho na ně moc.“ Zbytek domova je mu představen v následujících dnech. Odpoledne, po příchodu dětí ze školy, začíná **seznamování s ostatními dětmi.** U mladších dětí probíhá začlenění do kolektivu plynule a přirozeně. Nově příchozího vítají, ukazují mu hračky a snaží se s ním zapojit do her. Zároveň je patrná silná vazba mladších dětí na vychovatele, kterého neustále

vyhledávají a v jehož blízkosti se cítí v bezpečí. Nejčastější začlenění do kolektivu probíhá formou představení v rodinné skupině. Respondent č. 5 uvedla příklad prvního kontaktu s ostatními dětmi: „*Představíme ho rodinné skupině a dáme prostor všem, aby řekli něco o sobě nejčastěji říkají jméno a s čím si nejraději hrají nebo jaké mají koníčky. A potom spolu začínají už pobývat a hrát si sami.*“ V jednom dětském domově oba respondenti uváděli, že dítě je s **pravidly a režimem** seznamováno ihned první den, a to formou přímého sdělení, co je povoleno a co ne, např. "*Tohle se u nás nesmí dělat*" (Respondent č. 2). V ostatních domovech respondenti popisovali pozvolnější proces seznamování, s důrazem na vytváření povědomí o pravidlech a režimu spíše než na striktní zákazy. Dítě je informováno o tom, co se bude dít, např. "*Ted' půjdeme společně vařit večeři, pak si ji společně sníme u tohoto stolu a budeme si povídat o tom jaký jsme měli den.*" (Respondent č. 1), a v případě nevhodného chování je mu vysvětleno, jak se správně zachovat s ohledem na daná pravidla. Všechny děti seznámí ředitelka s vnitřním řádem a je potřeba jejich podpis, že byly seznámeni. Nově příchozí dítě se **seznamuje s pracovníky** dětského domova postupně a s ohledem na jeho individuální potřeby. Jak již bylo řečeno hned po příchodu je seznámeno s ředitelkou a hlavním vychovatelem. „*Snažíme se s dítětem navázat co nejbližší vztah, aby se v případě problémů nebál říct o pomoc a obrátil se na nás.*“ (Respondent č. 2). S ostatními vychovateli se dítě seznamuje za přítomnosti ředitelky, která je postupně představí. Představení probíhá plynule a záleží na každém vychovateli jaké má taktiky v navazování vztahu s dětmi.

Subkategorie „Začlenění do kolektivu“ je dále rozdělila do 3 kódů: příprava ostatních dětí, zapojení do běžných aktivit v dětském domově, začleňovací hry. Výzkumné šetření ukázalo, že ve všech zkoumaných dětských domovech probíhá aktivní **příprava ostatních dětí** na příchod nového člena. Děti v rodinné skupině jsou obvykle informovány o jménu, věku, umístění postele a dalších základních informacích o nově příchozím. Respondenti zdůrazňovali důležitost empatického přístupu od dětí, kteří v dětském domově žijí. Respondent č. 2 uvedl: "*Vždycky říkáme ať se jim to snaží usnadnit a že oni, když přišli tak to pro ně taky nebylo jednoduché.*" V některých případech, jako v případě respondentky č. 2, která očekávala příchod pěti sourozenců, je nutné hledat řešení pro umístění všech dětí do jedné rodinné skupiny. V tomto případě se děti ptaly, zda by se chtěl někdo přestěhovat do jiné skupiny, aby uvolnil místo pro sourozence. Respondent č. 1 popsal, že děti, které vědí o příchodu nového člena, mu často připravují dárek a těší se na nového kamaráda. Nový člen se tak stává centrem

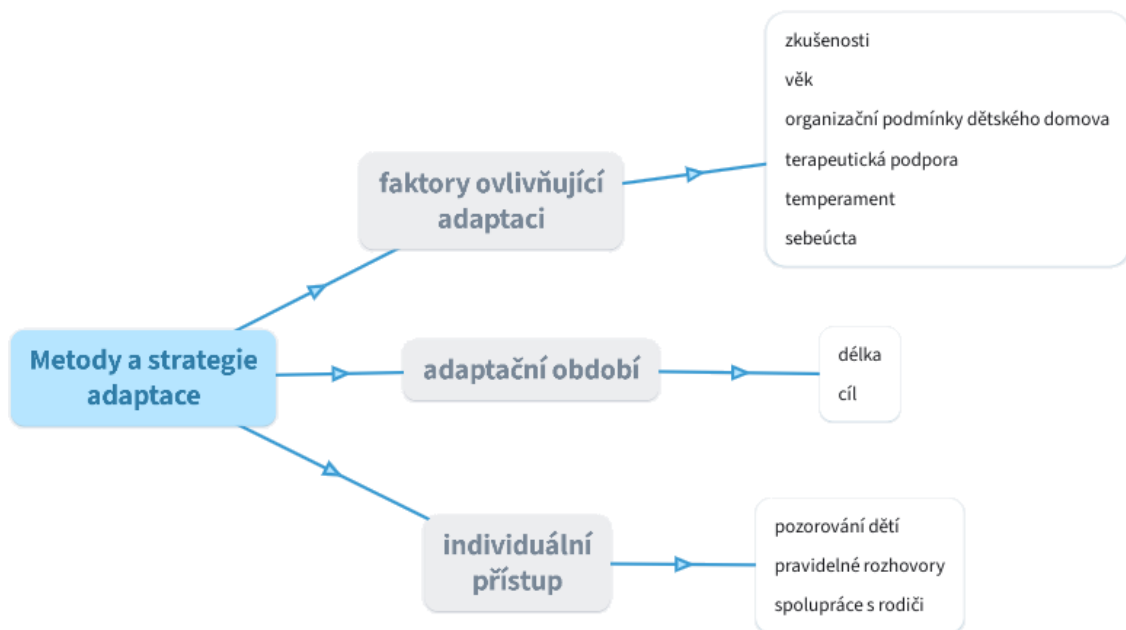
dění a je do kolektivu aktivně zapojován. Děti po příchodu do dětského domova jsou hned **zapojeny do běžných aktivit**. Někteří se ze začátku nezapojují do všech aktivit, ale spíše pozorují. Respondentka č. 3 uvedla: *"Některé děti se hned ze začátku nezapojují do všech aktivit. Často jen pozoruje ostatní děti a postupně zvyšuje úroveň zapojení."* Dítě je co nejdříve zařazeno do školy nebo školky, kam ho doprovází vychovatel. Vychovatel dítěti ukáže cestu do školy, kam se obrátit, kdyby něco potřeboval, jídelnu a šatnu. Vždy se dítě do školy doprovází jeho vychovatel minimálně 1 týden, v případě potřeby i měsíc. Vychovatel také připravuje **začleňovací hry**. Respondent č. 1 uvedl, že se pro děti snaží vždy připravit program mimo dětský domov: *„Když jsem nedávno přijímal holčičku tak jsem vzal děti do aquaparku.“* (Respondent č. 1). V jednom z dotazovaných dětských domovů, kde se nacházejí i děti s handicapem, je nutné klást důraz na individuální potřeby a aktivity uzpůsobovat jejich možnostem. To potvrzují i výpovědi dalších respondentů, kteří zdůrazňují důležitost respektování individuálních potřeb nově příchozího dítěte a přípravu aktivit s ohledem na jeho věkovou kategorii.

Subkategorii „Chování dětí“ je rozděleno do 7 kódů: tiché, uzavřené, pozorující okolí, hovorné, zvědavé, potřeba fyzického kontaktu, zmatení. Umístění do dětského domova představuje pro každé dítě náročnou životní situaci, která s sebou přináší řadu psychických a emocionálních výzev. Každé dítě na tuto situaci reaguje individuálně, avšak vychovatelé uvedli vzorce chování, které se u nově příchozích dětí běžně objevují. Respondent č. 5 popsal chování dětí tak, že některé děti se jeví jako **uzavřené, tiché** a klidné s tendencí k **pozorování okolí** a chování ostatních. *„Děti stojí jen u okna a nechtějí se zapojovat mezi ostatní děti. Pozorují ostatní, co dělají a hlavně dělají, že tu nejsou.“* (Respondent č. 5). Naopak s nimi se pak vyskytují děti velmi **hovorné, zvědavé** a bezprostřední. Jiný respondent uvedl, že mladší děti si neuvědomují dlouhodobost ubytování, ale chovají se spíš jako když jedou na tábor. Respondentka č. 6 uvedla důležitost **fyzického kontaktu** pro děti v dětském domově. Podle ní fyzický kontakt dětem pomáhá v náročných situacích, jako je smutek, usínání anebo nějaké trápení. *„Když děti pláčou nebo nemůžou usnout vždycky jim pomůžou, když tam jsme s nimi a objímáme je. Fyzický kontakt je velký lék pro naše děti.“* (Respondent č. 6).

Poslední subkategorii jsou „Emoce dětí“, které byly rozděleny do 5 kódů smutek, strach, hněv, úzkost, zmatek. Respondenti se snažili popsat emoce dětí, které zažívají po příchodu do dětského domova. Opakovali se emoce: **smutek, strach, hněv, úzkost** a **zmatek**. Tyto emoce jsou přirozené a pochopitelné, jelikož dítě ztrácí své dosavadní

prostředí a rodinu a ocitá se v neznámém prostředí s novými lidmi a pravidly. Většina respondentů výzkumného šetření se shodli na tom, že největší překážkou adaptace dětí v dětském domově **zmatení** kvůli nepochopení jejich situace. Z tohoto důvodu je nezbytné, aby děti obdržely dostatek srozumitelných informací o tom, proč se ocitly v dětském domově a co s nimi bude v budoucnu. Mnoho dětí si neuvědomuje, že se jedná o dlouhodobý pobyt, a to může vést k řadě negativních důsledků. Respondentka č. 3 zdůraznila, že pokud dítě nerozumí své situaci a je zmatené, může se uchýlit k rizikovému chování, jako je užívání návykových látek, kriminalita a další nežádoucí aktivity. „Je důležité, aby děti chápaly, co se s nimi děje a měli tu dospělou osobu, ke které se můžou obrátit. Je tam pak nižší riziko toho, že budou kouřit, pít alkohol nebo krást.“ Vychovatelé se tedy shodli, že srozumitelná komunikace s dětmi o jejich situaci v dětském domově je nezbytnou součástí procesu adaptace.

Kategorie Metody a strategie adaptačního procesu

Obrázek 2: Kategorie – Metody a strategie adaptace

Ve druhé kategorii Metody a strategie adaptačního procesu byla data rozdělena do 5 subkategorií, a to **faktory ovlivňující adaptaci**, **adaptační období**, **aktivity**, **individuální přístup**.

„Faktory ovlivňující adaptaci“ jsem dále rozdělila do následujících kódů: zkušenosti, věk, organizační podmínky, terapeutická podpora, temperament a sebeúcta. Předchozí **zkušenosti** představují jeden z klíčových faktorů, které ovlivňují adaptaci

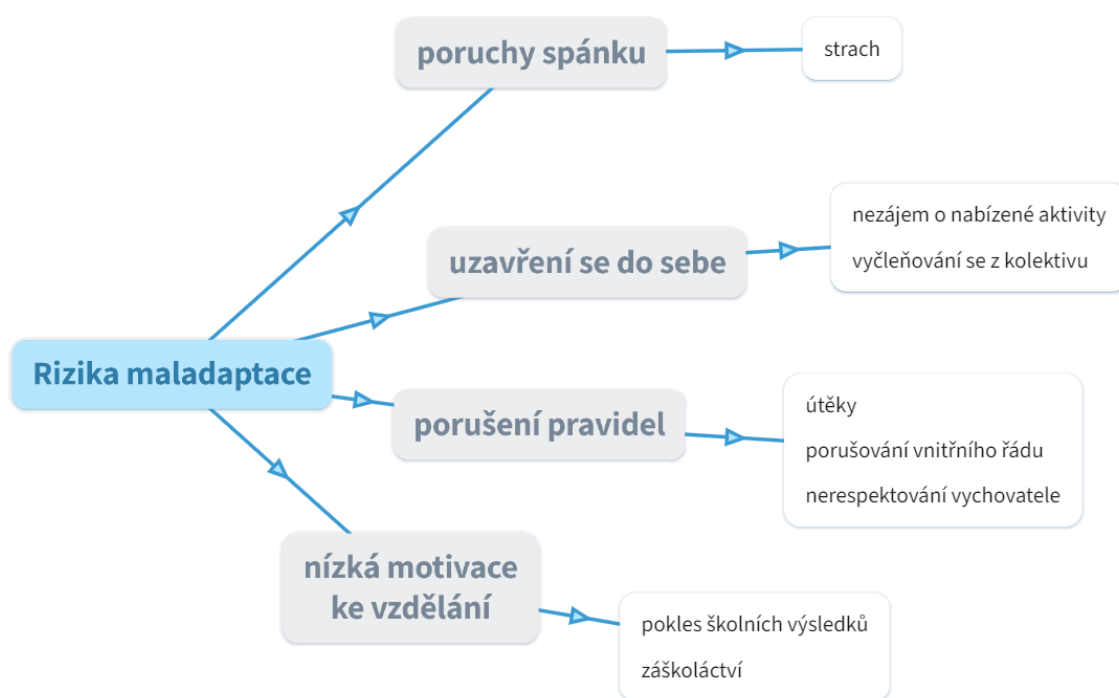
dětí v dětském domově. Tato skutečnost byla potvrzena i v rámci výzkumného šetření, kdy se všichni respondenti shodli na tom, že je velmi důležitá minulost dítěte. Zásadní vliv má dle respondentů zkušenost s psychickým či fyzickým týráním, ale i celková povaha prostředí, ve kterém dítě vyrůstalo. Dva respondenti zdůraznili, že pro adaptaci je prospěšná předchozí zkušenost s jiným typem ústavní péče. V ideálním případě by dle respondentů měly všechny děti před umístěním do dětského domova projít diagnostickým ústavem, kde by jim byla stanovena diagnóza. V praxi se však dle dvou respondentů tato diagnostika u 99 % dětí neprovádí a je tak na bedrech vychovatelů v dětském domově, aby diagnostiku provedli sami. *„Dřív jsme se s diagnostickým ústavem dohodli a dítě jsme tam mohli dovést, teď když soud řekne, že to není žádoucí tak ho tam nemůžeme dát. V praxi to tedy vypadá tak, že my si tu diagnostiku uděláme sami a pak se obracíme na diagnostický ústav, aby nám dopomohl, jak s tím dítětem dál pracovat nejen u nás ale i pro školu.“* (Respondent č. 4). Dále respondenti výzkumného šetření zdůraznili, že adaptační schopnost dítěte úzce souvisí s jeho **věkem** a celkovým vývojem. Mladší děti bývají více závislé na rutíně a stabilním prostředí. Potřebují stálý kontakt s pečující osobou, která jim zajišťuje pocit bezpečí a jistoty. Odloučení od rodičů a umístění do dětského domova pro ně představuje velký stres a může adaptaci značně ztížit. Starší děti už dokáží lépe pochopit situaci a s odloučením od původního prostředí se vyrovnat snáze. *„U starších dětí je velká výhoda, že se jim dá situace vysvětlit a oni už chápou víc než ty maličké.“* (Respondent č. 2). Dalším důležitým faktorem ovlivňujícím adaptaci dětí v dětském domově jsou organizační podmínky. Tři respondenti zdůraznili také **organizační podmínky**. Jasně strukturovaný režim, srozumitelná pravidla, vstřícný a empatický personál, kvalitní materiální vybavení a pozitivní klima v dětském domově usnadňují dětem začlenění do nového prostředí. Respondent č. 1 vidí jako nejdůležitější *„Naslouchat dítěti, jaké jsou jeho potřeby, jak se chová, jak se tváří, protože spousta dětí se v neznámém prostředí uzavírají do sebe. Takže koukat, pozorovat a případně včas pomoci.“* Dále výzkumné šetření ukázalo, že dostupnost a využití **terapeutické podpory** se v jednotlivých dětských domovech liší. Ve dvou ze tří zkoumaných domovů mají děti k dispozici odbornou terapeutickou pomoc, kterou aktivně využívají, respondenti v těchto domovech uváděli terapii jako faktor ovlivňující adaptaci. V třetím domově je terapeutická péče v rukou vychovatelů a dle respondentů děti terapii nepotřebují, protože se cítí dobře. *„Když je to opravdu něco traumatického tak se spojujeme s terapeutem a psychologem a vlastně to dítě na sezení dovážíme. To je taková možnost podpory ale není potřeba.“* (Respondent č. 6).

Posledním faktorem, který hraje důležitou roli, jsou jejich osobnostní předpoklady. Jedná se o souhrn vrozených a získaných vlastností, které ovlivňují chování a prožívání dítěte. Dva respondenti zdůraznili důležitost **temperamentu** a **sebeúcty**. Různé typy temperamentu mohou predisponovat dítě k odlišným reakcím na stresové situace a adaptační proces. *„Každé dítě, jak jsem říkal, je individuální a jak můžeme znát i ze života dospělých každý má jiný přístup k věci a reakce na různé situace. Takhle je to i u dětí, každý má jinou povahu.“* Dále děti s vysokou sebeúctou věří ve své síly a dokáží lépe zvládat stresové situace.

Subkategorii „Adaptační období“ jsem dále rozdělila do kódů, a to délka adaptačního procesu a cíl adaptačního procesu. **Délka adaptačního procesu** se u jednotlivých vychovatelů liší. Někteří vychovatelé vnímají adaptační období 5 až 6 týdnů trvající proces, zatímco jiní uvádějí 14 dní, jeden respondent uvedl adaptační období 3 měsíce. *„Na děti bereme ohled prvních 14 dní. Když něco provedou tak přivřeme oči. Po ukončení adaptačního období jsou ale trestáni stejně jako ostatní děti.“* (Respondent č. 2). Všichni respondenti zdůraznili individuální charakter adaptace, která se nedá s jistotou kvantifikovat na dny či měsíce. **Cílem adaptačního procesu** v dětském domově je dle respondentů naučit děti respektovat pravidla a dodržovat řád, vymezit jim hranice a zároveň jim zprostředkovat pocit bezpečí a sounáležitosti. Většina dětí přicházejících do domova nemá s dodržováním pravidel zkušenosti. Někteří vychovatelé vidí jako nejdůležitější cíl, aby se děti seznámili s prostředím a jeho fungováním, a to s důrazem na to, že pobyt v domově není trestem, ale naopak jim má zajistit podporu a pomoc v jejich dalším růstu a vývoji.

Všichni respondenti zdůrazňovali důležitost „Individuálního přístupu“ v adaptačním procesu dětí v dětských domovech. Zdůrazňovali nutnost zohledňovat specifické potřeby, tempo učení a životní zkušenosti každého dítěte. Vzhledem k různému pochopení individuálního přístupu respondenty, byl tento koncept dále rozvíjen dotazem na jeho konkrétní podobu v praxi. Za individuální přístup respondenti označovali **sledování chování dětí** v různých situacích a jejich reakce na aktivity, dále pak individuální a **pravidelné rozhovory** s dětmi o jejich zájmech, přáních a obavách. Pravidelné rozhovory dle respondentů snižují riziko uzavření se dítěte do sebe a umožňují dětem sdílet své problémy. Zároveň budují důvěru mezi dítětem a vychovatelem. Pokud to situace umožňuje, je dle respondentů vhodné do adaptačního procesu **zapojit i rodiče**.

Kategorie Rizika maladaptace

Obrázek 3: Kategorie – Rizika maladaptace

Třetí kategorie „Rizika maladaptace“ jsou rozdělena do subkategorií **poruchy spánku, uzavření se do sebe, porušování pravidel, nízká motivace ke vzdělání.**

Všichni respondenti se shodli, že v dětských domovech, kde působí se nestává, že by se dítě neadaptovalo. V jednom domově si vzpomněli pouze na jeden případ maladaptace, kdy se dívka chovala antisociálně (lhala, kradla) a kolektiv ji nepřijal. Později se zjistilo, že má dívka problémy chování a byla proto přerazena do jiného zařízení. Dotazy jsem směřovala k identifikaci maladaptaci a jak by se s ní následně pracovalo.

Poruchy spánku se ukázaly jako poměrně častý jev. Pouze jeden respondent uvedl, že s nimi děti nemají potíže. Ostatní vychovatelé popisovali, že se děti často budí v noci a poté nemohou usnout. Některé děti mají **strach** z děsivých snů a potřebují mít rozsvícenou lampičku nebo otevřené dveře, aby se cítily v bezpečí. Často nechtějí být sami a vyžadují přítomnost vychovatele.

Dalším rizikem maladaptace je, že se dítě uzavře do sebe. Subkategorie je nazvaná „Uzavření se do sebe“ a dále jsem ji rozdělila do 2 kódů a to, **nezájem o nabízené aktivity** a **vyčleňování se z kolektivu**. Pokud se dítě uzavře do sebe může se to projevit **nezájmem o aktivity**, které jim jsou nabízeny. To se může projevat pasivitou, odmítáním zapojení se do her, sportovních aktivit, tvůrčích dílen či dalších

organizovaných činností. Respondenti uvedli, že takové děti působí apaticky, bez energie a motivace. Uzavření se do sebe je závažný problém, který může mít vážné důsledky pro psychický a sociální vývoj skupiny dětí v dětském domově. Dalším rizikem respondenti zmínili **vyčleňování se z kolektivu**. Respondentům byla položena doplňující otázka, jestli se dítě z kolektivu vyčlení samo anebo jestli ho vyčlení kolektiv. Všichni vychovatelé se shodli na tom, že během adaptační fáze kolektiv dítě nevyčlení ale spíš se dítě samo upozadí. *„Dítě se izoluje od ostatních dětí, někdy se odmítá kamarádit a nechce trávit čas s vrstevníky, ale je sám nebo s námi – dospělými.“* (Respondent č. 6)

Další subkategorii je „Porušování pravidel“, která je dále rozdělena do 3 kódů a to, úteků, porušování vnitřního řádu, nerespektování vychovatele. Dotazovaní respondenti uvedli, že nejčastěji se maladaptace pozná, když dítě neustále porušuje pravidla. Může se jednat o **úteků**, které jsou v dětských domovech časté. Respondenti uváděli, že děti k útekům motivuje touha po svobodě a dobrodružství, nespokojenost s životem v domově nebo se chtějí vrátit do rodiny. *„Děti nejsou zvyklí dodržovat pravidla a tady musí, takže někdy utíkají, protože chtějí utéct před pravidly na jakousi svobodu. Snažíme se jim vysvětlit, že se pravidla musí dodržovat všude ale většinou to nestačí.“* (Respondent č. 4) Dále do této subkategorie spadají situace, kdy dítě **porušuje pravidla** stanovené v dětském domově. Může se jednat o drobné prohřešky, jako je nedodržování časového harmonogramu a neuklizení pokoje. Další alarmující situace nastává, když dítě **nerespektuje vychovatele** a odmítá jej poslouchat. U některých dětí se jedná o verbální agresi, urážky, ignorování pokynů, případně i o fyzickou agresi. *„Když se dětem něco nelíbí neumí jednat a mají naučené špatné vzorce z rodiny, které nelze respektovat v dětském domově. Je to náročná práce ale vidíme změny.“* (Respondent č. 2).

Poslední subkategorie je „Nízká motivace ke vzdělání“, která je rozdělena do dvou kódů a to, pokles školních výsledků a záškoláctví. **Pokles školních výsledků** zahrnuje situace, kdy u dítěte dochází k výraznému zhoršení prospěchu ve škole. To se může projevat horšími známkami, zhoršenou docházkou, neplněním úkolů a celkovým nezájmem o vzdělání. Respondenti tyto možnosti uváděli jako rizikové. *„U dítěte je důležité vzdělání a výchova, je teda důležitý, aby se řádně věnovalo škole.“* (Respondent č. 3). **Záškoláctví** znamená, když jedinec opakovaně bez omluvy chybí ve škole. Může to být projevem nízké motivace ke vzdělání, ale i řada dalších problémů jako je právě maladaptace nebo šikana a psychické potíže.

Kategorie Role rodiny

Obrázek 4: Kategorie – Role rodiny

Poslední kategorií je „Role rodiny“, tuto kategorii tvoří 3 subkategorie, a to **sourozenci, návštěvy rodinných příslušníků, víkendové nebo prázdninové pobyty**.

Rodina se do adaptačního procesu obvykle nezapojuje aktivně, a pokud ano, tak spíše s negativním dopadem. Rodiče v takových případech dětem sdělují, aby vychovatelům nevěřily a neposlouchaly je. I když jsou děti z rodiny odebrány z různých důvodů, stále své rodiče milují, a proto je práce s nimi náročnější, když rodiče staví děti proti vychovatelům.

První subkategorie je nazvaná „Sourozenci“, která je rozdělena do dvou kódů, a to společné ubytování a podpora sourozeneckých vazeb. Jak jsem již výše zmiňovala sourozenci, kteří přicházejí do dětského domova, jsou automaticky ubytováni do jedné rodinné skupině. **Společné ubytování** má za cíl udržovat **sourozence vazby** a usnadnit adaptaci dětí v novém prostředí. Někteří respondenti v mém výzkumu potvrdili, že společné ubytování sourozenců má mnoho benefitů. Děti se navzájem pomáhají, aby se cítili bezpečněji. „...*mají tu styčný bod o který se můžou opřít.*“ (Respondent č. 1). „...*většinou drží při sobě a jsou na sebe závislí.*“ (Respondent č. 6). Na druhou stranu, někteří respondenti poukázali na to, že společné ubytování sourozenců nemusí fungovat vždy ideálně. Respondent č. 3 a 4 uvedli, že se u některých sourozenců vyskytují konflikty a agresivní chování, které znemožňuje jejich společné soužití. V těchto případech je nutné individuálně přistupovat a najít pro sourozence vhodné řešení, které zajistí jejich klid a pohodu.

Další subkategorii je „Návštěva rodinných příslušníků“, která je rozdělena do 3 kódů. Nízká míra zájmů rodičů, nesplněné sliby, podpora kontaktu s blízkými. Respondent č. 2 uvedl, že rodiče chodí na návštěvu jen zhruba z 20 %. Většina **rodičů nemá zájem** o své děti. I když existují případy rodičů, kteří se skutečně snaží změnit své životní podmínky a zajistit návrat dítěte do rodiny, stávají se spíše výjimkou. „*Téměř se nestává, že by rodiče měli zájem o dítě a chtěli mu pomoc s adaptací.*“ (Respondent č. 2). „*Rodiče můžou za dětmi kdykoliv přijít, ale nemají o to zájem.*“ (Respondent č. 4). Dlouhodobý pobyt v dětském domově je pro většinu dětí realitou. Respondenta č. 3 k návštěvám dále uvedla, že mnoho rodičů v rozhovorech s dětmi opakují své snahy o zlepšení životních podmínek a slibuje návrat domů. Tyto **sliby**, ačkoliv možná s dobrým úmyslem, se většinou stávají nesplněnými. Mladší děti s důvěrou věří svým rodičům a s nadějí očekávají domluvené setkání, například na zmrzlinu. Bohužel, zklamání přichází, když se rodič na domluvenou schůzku nedostaví. „*Většina rodičů si nevzpomene ani na narozeniny dětí, na Vánoce se taky neozvou.*“ (Respondent č. 3). Starší děti, poučené z opakovaných zkušeností, slibům rodičů již nevěří a jejich důvěra je narušena. V dětských domovech je kladen důraz na **podporu kontaktů** dětí s jejich rodinou, jelikož tyto vazby hrají pro jejich psychický a emocionální vývoj klíčovou roli. Podle třech respondentů zařízení aktivně oslovují rodiče a předem jim připomínají blížící se školní prázdniny či narozeniny dítěte, čímž jim nabízí možnost trávit s ním volný čas v domácím prostředí. V případě zájmu o pobyt dítěte v rodině je nutné, aby si rodiče tuto možnost včas zažádali.

Další kategorií je „Víkendové/prázdninové pobyty“, které jsou rozděleny do dvou kategorií a to, biologické rodiče a hostitelská péče. Respondent č. 2 zdůrazňuje, že podpora kontaktu s rodinou má dle jejich zkušeností negativní dopad na dítě a ztěžují jim práci. „*My tu s dítětem rok pracujeme, uděláme nějakou práci, která je vidět ale pak dítě odjede na letní prázdniny a můžeme začít zase od začátku.*“ (Respondent č. 2). Respondent č. 4 doplnila, že když je rodina jednou disfunkční a taková i zůstává a dítě by ji nemělo navštěvovat, protože má jen negativní dopady. Dále respondentka č. 3 navrhuje „*Pokud je dítě umístěné do dětského domova tak ať je kontakt s rodiči značně omezený.*“ Respondent č. 5 zastává opačný postoj a kontakty s rodiči podporuje. „*Dětský domov není konečná, ale pouze přechodná stanice*“ (Respondent č.5). Pravidla víkendových a prázdninových pobytů se v jednotlivých domovech liší. V domově respondentů č. 1 a 2 mají děti první měsíc adaptační dobu bez pobytů u rodičů, poté mohou jezdit na žádost každých 14 dní. V domově respondentů č. 3 a 4 je pobyt

v prvních 14 dnech pouze v domově. Později mohou děti k rodičům dle libosti. V domově respondentů č. 5 a 6 žádné limity neexistují, děti mohou k rodičům jezdit kdykoliv,

s nutností dodržovat docházku do školy. Dva z dotazovaných dětských domovů mají zkušenosti s **hostitelskou péčí** a tuto formu pomoci hodnotí velice kladně. Hostitelská péče představuje dobrovolnickou činnost, která umožňuje dětem z ústavní výchovy prožít čas v běžné rodině a seznámit se tak s fungováním rodinného života. V jednom z domovů respondenti popsali své zkušenosti s hostitelskou péčí následovně: *"Máme několik hostitelských rodin, které si berou děti na víkendy a někdy třeba jen na výlet nebo do kina, kam jde celá rodina a nějaké naše děti, klidně jen jedno."* (Respondent č. 5). Podle respondentů se počet hostitelských rodin zvyšuje, což má na děti pozitivní dopad.

4.7 Shrnutí výsledků výzkumného šetření

Klíčové poznatky, které byly zjištěny po realizaci výzkumu. Výzkum zjistil, že proces adaptace je velmi individuální a liší se u každého dítěte. Délka adaptačního procesu se pohybuje od 5 týdnů do 3 měsíců. Důležitou roli hrají individuální přístup a budování důvěry mezi dítětem a vychovatelem. Vychovatelé by měli zohledňovat specifické potřeby, tempo učení a životní zkušenosti každého dítěte. Rodina se do adaptačního procesu obvykle nezapojuje aktivně, a pokud se zapojí, tak spíše s negativním dopadem. Důležitá je podpora kontaktů dětí s jejich příbuznými, jelikož tyto vazby hrají pro jejich psychický a emocionální vývoj klíčovou roli. Mezi nejčastější rizika maladaptace patří poruchy spánku, uzavření se do sebe, porušování pravidel a nízká motivace ke vzdělání.

První dílčí otázka zněla: Jak probíhají první dny dítěte právě umístěného do dětského domova? Výzkumné šetření ukázalo, že první dny v dětském domově pro nové umístěné dítě jsou náročné a plné emocí. Dítě se ocitá v neznámém prostředí s novými lidmi a pravidly. Čímž ztrácí své dosavadní zázemí a rodinu. Dítě se seznamuje s novými kamarády, pracovníky a pravidly. Nějaké děti se chovají uzavřeně a tiše, na rozdíl od nich jsou některý spíš hovorné a zvědavé.

Druhá dílčí otázka se zkoumala, jaké jsou metody a strategie vychovatelů k podpoře adaptace. Vychovatelé v dětském domově používají k podpoře adaptace dětí širokou škálu metod a strategií, které zohledňují individuální potřeby a specifické situace každého dítěte. Mezi nejdůležitější faktory ovlivňující adaptaci jsou předchozí zkušenosti, věk, organizační podmínky dětského domova, terapeutická podpora a temperament dítěte. Metody a strategie, které vychovatelé používají vždy zohledňují specifické potřeby dítěte. Vedou individuální rozhovory s dětmi o jejich zájmech, přáních a obavách. Snaží se je začlenit do kolektivu, jasně s nimi komunikují a snaží se spolupracovat s rodinou. Důležitou roli hraje také empatie, trpělivost a laskavost vychovatelů.

Třetí dílčí otázka se zabývala riziky maladaptace dětí na prostředí dětských domovů z pohledu vychovatele. V dotazovaných dětských domovech se maladaptace nevyskytuje ale vychovatelé si jsou vědomi jak vážný a negativní dopad by měla na psychický a sociální vývoj dětí. Vychovatelé maladaptaci identifikují pomocí několika indikátorů. Jedná se o poruchy spánku, kdy se dítě často budí v noci a má noční můry. Děti v případě maladaptace mohou také nejevít zájem o aktivity a odmítat se kamarádit

s ostatními dětmi. Dále porušují pravidla a mohou mít nízkou motivaci ke vzdělání. Kromě výše uvedených rizik se u maladaptovaných dětí mohou objevovat i další problémy, jako je agresivita, úzkost, deprese, poruchy příjmu potravy a zneužívání návykových látek.

Čtvrtá dílčí otázka zněla: Jakým způsobem je do adaptačního procesu zapojena biologická rodina dítěte, pokud je k dispozici, a jaký je vliv této podpory? Biologická rodina se do adaptačního procesu dětí v dětském domově obvykle aktivně nezapojuje. V případech, kdy se tak stane, má to spíše negativní dopad. Rodiče dětem sdělují, aby vychovatelům nevěřily a neposlouchaly je, čímž narušují jejich důvěru a ztěžují adaptaci. Vliv zapojení biologické rodiny do adaptačního procesu je složitý a závisí na individuální situaci každého dítěte a jeho rodiny. V některých případech může mít kontakt s rodinou pozitivní dopad, v jiných případech může naopak ztěžovat adaptaci. Je důležité, aby s rodinou pracovali zkušení vychovatelé, kteří dokáží posoudit individuální potřeby dítěte a zvolit optimální strategii.

Hlavní výzkumná otázka byla zaměřena na adaptační proces dětí v dětském domově z perspektivy vychovatelů. V prvních dnech po umístění do dětského domova se děti seznamují s prostředím, s pravidly, s vychovateli i s ostatními dětmi. Vychovatelé používají různé metody a strategie k podpoře adaptace dětí, například individuální rozhovory, nabídkou terapeutické podpory, přizpůsobení aktivit a budování pozitivního klimatu v dětském domově. Důležitým faktorem ovlivňující adaptaci dětí je jejich věk, předchozí zkušenosti a temperament. Cílem adaptačního procesu v dětském domově je naučit respektovat pravidla a dodržovat řád, vymezit hranice a zároveň zprostředkovat pocit bezpečí a sounáležitosti.

Závěr

Hlavním cílem bakalářské práce bylo na základě odborných zdrojů popsat a analyzovat adaptační proces dětí v dětských domovech. Myslím si, že cíl byl naplněn, pomocí teoretické části, která zdůvodnila a podpořila mé následné empirické výzkumné šetření.

V teoretické části se bakalářská práce zabývala ústavní výchovou v ČR, zkoumala typy a kapacity zařízení, legislativu a účel. Zdůraznila, že ústavní péče by měla být krajním řešením a nenahradí funkční rodinu. Práce dále zmapovala historii ústavní péče od starověku do 20. století, včetně problematiky nalezinců a úmrtnosti v minulosti. Zmínila změny v přístupu na konci 19. a počátku 20. století, kdy se důraz přesunul na individuální přístup a ochranu dětí. Následující kapitola se věnovala typům ústavní výchovy a podrobně popisuje jednotlivé typy zařízení. Dále jsou v práci rozebrány důvody umístování dětí do domovů a zdůrazňuje komplexnost problematiky ohrožených dětí. Klíčovou roli hraje vychovatel v prostředí dětského domova. Práce zkoumala jeho úkoly, kompetence a nezbytné vlastnosti pro práci s dětmi v tomto specifickém prostředí. Zaměřila se na adaptační proces svěřených dětí a zdůraznila důležitost individuálního přístupu a podpory ze strany vychovatele. Práce dále rozebrala fáze adaptace a faktory, které ji ovlivňují. Analyzovala vnitřní faktory pramenící z individuálních vlastností dítěte a vnější faktory související s prostředím dětského domova a přístupem dospělých. Samostatná kapitola se věnovala problematice maladaptace a analyzovala její projevy, dopady na jednotlivce i společnost.

Cílem výzkumného šetření bylo zjistit jakým způsobem probíhá adaptační proces dětí na prostředí dětského domova z perspektivy vychovatele. Výzkumem bylo zjištěno, že adaptační proces dětí v dětských domovech je komplexní a individuální záležitost, která zahrnuje řadu fází a cílů. Jedná se o náročný proces aklimatizace na nové prostředí, na osoby nahrazující rodiče a na specifický režim a pravidla dětského domova. Průběh adaptace je ovlivněn mnoha faktory, které zahrnují věk dítěte, jeho předchozí zkušenosti, temperament, individuální potřeby a specifika prostředí dětského domova.

Vychovatelé hrají klíčovou roli v adaptačním procesu dětí. Jejich přístup, empatie, odborné znalosti a individuální péče o svěřené děti jsou klíčové pro zvládnutí náročného procesu aklimatizace a pro plynulou integraci dětí do nového prostředí. Vychovatelé by

měli disponovat kompetencemi v oblasti psychologie, pedagogiky a sociální práce a měli by být schopni pracovat s dětmi s různými specifickými potřebami.

Existuje řada metod a strategií, které mohou vychovatelé využít k usnadnění a zkvalitnění adaptace dětí. Mezi nejdůležitější patří podporující a empatický přístup s pochopením a respektem. Důležité je také nastavený jasný a strukturovaný denní režim, srozumitelná pravidla a pevné mantinely dodávají pocit jistoty a usnadňují jim orientaci v novém prostředí. Pokud situace dovolí je důležitá také spolupráce s rodinou dítěte. Rodina může dětem poskytnout cennou podporu a usnadnit jim adaptaci, bohužel rodina adaptaci pozitivně ovlivní jen výjimečně.

Maladaptace dětí v dětských domovech může mít závažné negativní dopady na jejich psychický a sociální vývoj. Děti s maladaptací se mohou potýkat s úzkostmi, depresí, nízkým sebevědomím, poruchami chování a dalšími psychickými problémy. Tyto problémy mohou vést k celoživotním obtížím v oblasti vzdělání, zaměstnání, budování partnerských vztahů a celkové životní spokojenosti.

Jak bylo již v úvodu zmíněno volba tématu úzce souvisí s mým studovaným oborem Sociální pedagogika se zaměřením na výchovnou práci v etopedických zařízeních. Získané poznatky a zkušenosti mi umožňují téma adaptace dětí v dětských domovech komplexně analyzovat a navrhnout relevantní řešení pro zkvalitnění péče o svěřené děti. Výzkum může pomoci lépe porozumět faktorům, které ovlivňují adaptaci dětí v dětském, a identifikovat rizika maladaptace. Na základě těchto poznatků mohou být vyvinuty efektivnější strategie a intervence, které dětem usnadní adaptaci. Dále výzkum může přispět ke zvýšení povědomí o adaptaci a problematice maladaptace dětí v dětském domově u široké veřejnosti. To může vést k většímu pochopení pro tyto děti a k větší podpoře jejich integrace do společnosti.

Seznam použitých zdrojů

Monografie

- BENDL, Stanislav. *Vychovatelství: učebnice teoretických základů oboru*. Praha: Grada, 2015, 306 stran. ISBN 978-80-247-4248-9.
- BUREŠOVÁ, Pavla. *Rodina a náhradní rodinná péče*. Olomouc: Hanex, 2008. 79 stran. ISBN 978-80-7409-013-4.
- CAMERON, R.J., MAGIN Colin. *Cesta k pozitivním výsledkům u dětí v náhradní péči*. Praha: Togga, 2012, 179 s. ISBN 978-80-87652-61-9.
- DOHNALOVÁ, Marie, MALINA, Jaroslav. *Slovník antropologie občanské společnosti*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006. 778 s. ISBN 80-7204-443-5.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Páté, přepracované vydání. Praha: Portál, 2023. 494 stran. ISBN 978-80-262-1968-2.
- JANSKÝ, Pavel. *Problémové dítě a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2004. ISBN 80-7041-114-7.
- KLÍMA, Petr, JEDLIČKA, Richard, KOŤA, Jaroslav, a kol., *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. 1. vyd. Praha: Themis. 2004. ISBN 80-7312-038-0.
- KALEJA, Martin. *Etopedická propedeutika v inkluzivní speciální pedagogice*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2013, 264 s. ISBN 978-80-7464-396-5.
- KOŤÁTKOVÁ, Soňa. *Dítě a mateřská škola: co by měli rodiče znát, učitelé respektovat a rozvíjet*. 2., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada, 2014. 256 stran. ISBN 978-80-247-4435-3.
- KUBÍČKOVÁ, Hana. *Dítě – rodina – instituce, aneb, Jak neztratit budoucnost*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2011, 116 s. ISBN 978-80-7464-017-9.
- LANGMEIER, Josef a MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1983-5.
- LUKŠÍK, Ivan; ŠKOVIERA, Albín; HARGAŠOVÁ, Lucia a FICO, Milan. *Kvalita života dětí a mladých lidí v ústavnej starostlivosti*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2017. ISBN 978-80-568-0077-5.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. Vyd. 3. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-797-7.

- MATOUŠEK, Oldřich, KRISTAN Alois. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, 570 s. ISBN 978-80-262-0366-7. Kapitola, Ústavní zařízení pro děti a mládež, s. 414-416.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-76-1.
- NOVÝ, Ivan a Alois SURYNEK. *Sociologie pro ekonomy a manažery*. 2., přepracované a rozšířené vydání. Grada, 2006, 288 stran. ISBN 978-80-247-8355-0.
- PAULÍK, Karel. *Psychologie lidské odolnosti*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2017, 362 stran. ISBN 978-80-247-5646-2.
- PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. 2., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1916-3.
- PTÁČEK, Radek, KUŽELOVÁ, Hana, ČELEDOVÁ, Libuše. *Vývoj dětí v náhradních formách péče*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2011. 54 s. ISBN 978-80-7421-040-2.
- ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6.
- SMÉKAL, Vladimír. *Pozváni do psychologie osobnosti: člověk v zrcadlení vědomí a jednání*. 3., opr. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2009, 523 s. ISBN 978-80-87029-62-6.
- ŠKOVIERA, Albín. *Vychovatelství a výchova*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2022. ISBN 978-80-7560-416-3.
- ŠTIKOVÁ, Gabriela, ŠENKOVÁ Dominika, BELICOVÁ Marcela, RÁŽ Václav. *Fenomén dítěte v systému, aneb, Teorie a praxe náhradní rodinné výchovy*. Praha: Yourchance o.p.s., 2020, 227 stran. ISBN 978-80-906954-6-7.
- ŠVANCAR, Zdeněk, BURIÁNOVÁ, Jana. *Speciálně pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988. 215 s. Knižnice speciální pedagogiky.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004, 870 s. ISBN 80-7178-802-3.
- VOCILKA, Miroslav. *Dětské domovy v České republice: charakteristika jednotlivých dětských domovů*. Praha: Aula, 1999. 268 s. ISBN 80-902667-6-2.

Kapitoly v monografii

- BUREŠOVÁ, Pavla. Práce s dítětem po umístění do dětského domova, In: PAŠEK, Vladimír. *Rodina a náhradní rodinná péče*. Olomouc: Hanex, 2008, s. 46–64 ISBN 978-80-7409-013-4.
- JEDLIČKA, R., KLÍMA, P., KOŤA, J., NĚMEC, J., Náhradní výchovná péče ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy a ve školských zařízeních preventivně výchovné péče. In: PILAŘ, Jiří. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis. 2004. ISBN 80-7312-038-0.

Legislativa a legislativní dokumenty

- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In: *Zákony pro lidi* [online]. © AION CS, s.r.o., 2010–2024 [cit. 30. 1. 2024]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>.
- Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. In: *Zákony pro lidi* [online]. © AION CS 2010–2024 [cit. 29. 1. 2024]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-109>.
- Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (zákon o zdravotních službách). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS, s. r. o., 2010–2024 [cit. 16. 4. 2024]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-372>
- Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů. In: *Zákony pro lidi* [online]. © AION CS, s. r. o., 2010–2024 [cit. 29. 1. 2024]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-563>.

Internetové zdroje

- EVROPSKÁ UNIE. MKN-10 2023: F40-F48 – Neurotické, stresové a somatoformní poruchy. In: mkn10.uzis.cz [online], 2023. [cit. 2024-10-04]. Dostupné z: <https://mkn10.uzis.cz/prohlizec/F43.2>.
- VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. 2020: Dítě v dětském domově nebo ve výchovném ústavu: informace pro rodiče. In: [ochrance.cz](https://www.ochrance.cz) [online], 2020. [cit. 2024-10-04]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/letaky/detsky-domov-rodice/detsky-domov-rodice.pdf>.

Seznam obrázků a tabulek

Obrázek 1: Kategorie – Prvotní fáze adaptačního procesu	38
Obrázek 2: Kategorie – Metody a strategie adaptace.....	41
Obrázek 3: Kategorie – Rizika maladaptace	44
Obrázek 4: Kategorie – Role rodiny	46
Tabulka 1: Výzkumný vzorek	36